

เกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท*

Ethical Criteria in Theravada Buddhism

คณะอง ปาฬิภทรางกูร

Kanong Paliphatrangkura^o

Received: June 30, 2023

Revised: April 28, 2024

Accepted: April 30, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เป็นไปได้ในชีวิตมนุษย์ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และหนังสือต่างๆ และใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท หลักการต่างๆ ที่สามารถใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในชีวิตมนุษย์ มีดังนี้ หลักเจตนา หลักสภาวะจิต หลักผลิตผลลัพท์ หลักการเคารพตนเอง หลักใจเขาใจเรา หลักมัชฌิมาปฏิปทา หลักเสียสละก่อนจากวิญญูชน และหลักมุ่งตรงต่อนิพพาน นอกจากนี้ยังได้เสนอแนวคิดเรื่องตาซึ่งวัดระดับความหนักเบาของกรรม โดยคำนึงถึงปัจจัยต่างๆ ได้แก่ เจตนา สภาวะจิตใจของผู้กระทำ ความพยายามของผู้กระทำ ขนาดของผู้ถูกรักษา ความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำกับผู้ถูกรักษา คุณธรรมของผู้ถูกรักษา และพฤติกรรมของผู้ถูกรักษา

คำสำคัญ : เกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในชีวิตมนุษย์ ตาซึ่งวัดระดับความหนักเบาของกรรมพระพุทธศาสนาเถรวาท

Abstract

This research article aims to present the Theravada Buddhism-based ethical criteria that can be applied for human life. Documentary research method and descriptive analysis were conducted. Tripitaka, commentaries, books,

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุษฎีนิพนธ์เรื่อง เกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท Ethical Criteria in Theravada Buddhism

^o พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Doctor of Philosophy (Buddhist Studies) Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Email: kanong.p@arts.tu.ac.th

research papers, as well as the news that appeared in various media were collected and analyzed. Research results found that the various principles for ethical judgment in human life are presented as the followings: intention, mental state, results, self-respect, compassionate Empathy, Majjhimā patipadā - the Middle Path, Echoes from the Sages, and Nibbāna-towards principle. Moreover, the scales to measure of Karmic weight are presented too. They are the generated intention, the mental state of the doer, the effort of the doer, the size of the victim, the relationship between the offender and the victim, the virtue of the victim, and the behavior of the victim.

Keywords: ethical criteria in human life, scales to measure of Karmic weight, Theravada Buddhism.

๑. บทนำ

ในจริยศาสตร์ตะวันตก แนวคิดเกี่ยวกับเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมมีอยู่ ๓ กลุ่มใหญ่ๆ กลุ่มแรกคืออันตวิทยา (Teleology) มุ่งพิจารณาจุดหมายปลายทางหรือผลของการกระทำเป็นหลัก แนวคิดที่โดดเด่นในกลุ่มนี้คือสำนักประโยชน์นิยม (Utilitarianism) ซึ่งนำโดยมิลล์ (John S. Mill) กลุ่มแรกนี้มุ่งพิจารณาที่ผลลัพธ์ของการกระทำเป็นหลัก ผลลัพธ์ที่ว่านี้คือประโยชน์สุขจำนวนมากที่สุดที่เกิดแก่คนจำนวนมากที่สุด ถ้าการกระทำนั้นๆ ก่อให้เกิดผลลัพธ์ที่เป็นประโยชน์สุข การกระทำครั้งนั้นๆ ก็ถือว่าดี แต่หากตรงกันข้ามก็ถือว่าไม่ดี การประเมินค่าทางจริยธรรมจะมุ่งไปที่ ‘การกระทำ’ และ ‘ผลของการกระทำ’ เป็นหลัก โดยไม่สนใจว่า ‘ผู้กระทำ’ (Moral Agent) จะมีเจตจำนงเช่นไรในขณะลงมือกระทำการเรื่งนั้นๆ ลงไป สำหรับกลุ่มนี้วิธีการใดๆ ก็ตามที่สามารถนำไปสู่ผลลัพธ์ดังกล่าวได้ ก็ถือว่าถูกต้องเหมาะสมทั้งนั้น ถือคติว่าผลลัพธ์สร้างความชอบธรรมให้แก่วิธีการ (End justifies the means) กลุ่มที่สองคือกลุ่มกรณียธรรม (Deontology) นำโดยคานท์ (Immanuel Kant) ถือคติว่า วิธีการที่ถูกต้องย่อมสร้างความชอบธรรมให้แก่ผลลัพธ์ นั่นคือไม่สนใจว่าการกระทำนั้นๆ จะส่งผลลัพธ์เป็นอะไรหรือแก่คนจำนวนมากน้อยแค่ไหน หากแต่สนใจว่าในขณะลงมือกระทำการเรื่งนั้นๆ ลงไป ผู้กระทำมีเจตนาหรือเจตจำนง (Will) อย่างไรกันแน หากเจตนาดี การกระทำนั้นๆ ก็ถือว่าดี แต่หากตรงกันข้าม ค่าของการกระทำนั้นๆ ก็ตรงกันข้ามเช่นกัน กลุ่มที่สามคือกลุ่มจริยศาสตร์คุณธรรม (Virtue Ethics) ซึ่งเป็นแนวคิดเก่าที่ตกทอดมาตั้งแต่อริสโตเติล (Aristotle) กลุ่มสุดท้ายนี้ถือว่าในการตัดสินความถูกผิดของการกระทำจะเน้นพิจารณาที่คุณธรรมภายในของผู้กระทำเป็นหลัก หากบุคคลนั้นมีคุณธรรมแม้ว่ากระทำของเขาจะไม่ไปเป็นตามหลักการ หรือก่อให้เกิดผลลัพธ์อะไร

ขึ้นมากก็ตาม การกระทำนั้นก็ยังถือว่าดี ทั้งนี้โดยสนใจที่คุณธรรม (Virtue) ที่อยู่ภายในตัวของบุคคลนั้นซึ่งกลายเป็นบุคลิกลักษณะของเขาเป็นสำคัญ

ประเด็นเรื่องเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมนี้ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกเถรวาทมีข้อความบางแห่งบ่งชี้ว่าเจตสิกหรือมูลเหตุแรงจูงใจเป็นเกณฑ์แบ่งแยกกรรมดีกรรมชั่ว อันสอดคล้องกับกลุ่มกรณีธรรมของคานท์ และบ่งชี้ว่าการกระทำดังกล่าวเป็นไปเพื่อการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์ ก่อเกิดกรรมไม่จบไม่สิ้น หรือไม่ สอดคล้องกับแนวคิดของกลุ่มจริยศาสตร์คุณธรรม ที่มุ่งพิจารณาคุณธรรมภายในจิตใจของผู้กระทำเป็นหลัก เช่น พุทธพจน์ที่ว่า “กรรมใดที่บุคคลทำด้วยอโลภะ เกิดจากอโลภะ มีอโลภะเป็นเหตุ มีอโลภะเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นไม่มีโทษ กรรมนั้นมีผลเป็นสุข กรรมนั้นเป็นไปเพื่อความดับกรรม กรรมนั้นไม่เป็นที่เกิดกรรมอื่น”^๒ เป็นต้น แต่ขณะเดียวกัน ก็มีพระพุทฺธพจน์ที่บ่งชี้ว่า เกณฑ์ตัดสินจริยธรรมเน้นไปที่ผลลัพธ์ของการกระทำ โดยโยงไปถึงความเดือดร้อนใจที่ได้รับในภายหลัง อันสอดคล้องกับแนวคิดของกลุ่มอันตนิยม (teleology) เช่นว่า “บุคคลทำกรรมใดแล้วย่อมเดือดร้อนใจในภายหลัง ร้องไห้ น้ำตานองหน้า เสวยผลกรรมอยู่ กรรมนั้นชื่อว่า เป็นกรรมไม่ดี บุคคลทำกรรมใดแล้วย่อมไม่เดือดร้อนใจในภายหลัง อิมเอิบ ตีใจ เสวยผลกรรมอยู่ กรรมนั้นชื่อว่า เป็นกรรมดี”^๓ เป็นต้น

นักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนาในต่างประเทศตีความเรื่องเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในพระพุทธศาสนาแตกต่างกันไป คุณะपालะ ธรรมสิริ (Gunapala Dharmasiri) ถือว่าพระพุทธศาสนาเป็นรูปแบบหนึ่งของประโยชน์นิยมเชิงอุดมคติ แต่ถึงกระนั้นก็มองว่า จริยศาสตร์ในพระพุทธศาสนาเป็นลักษณะการนำเอาแนวคิด ทั้งจากกรณีธรรมและอันตวิทายามารวมกัน เพื่อก้าวข้ามทั้งสองแนวคิดนั้นไปอีกที ซึ่งก็แปลว่า ขั้นสุดท้ายของจริยศาสตร์เชิงพุทธจะมีรูปแบบเฉพาะตัว ไม่สามารถจัดลงในรูปแบบจริยศาสตร์เชิงวิเคราะห์ใดๆ ได้^๔ ในเรื่องนี้ เดเมียน คีโอน (Damien Keown) มีความเห็นแตกต่างออกไป เขามองว่าเมื่อเปรียบเทียบกับรูปแบบจริยศาสตร์ตะวันตกแล้ว พุทธจริยศาสตร์จะใกล้เคียงกับกลุ่มจริยศาสตร์คุณธรรมมากที่สุด^๕ ปีเตอร์ ฮาร์วีย์ (Peter Harvey) มองว่า เกณฑ์สำหรับใช้ตัดสินการกระทำว่าเป็นกุศลหรืออกุศลมี ๓ ประการด้วยกันคือ ก.ดูที่เจตนาหรือแรงจูงใจในการกระทำ ข.ดูที่ผลของการกระทำว่าเป็นความสุขหรือ

^๒ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๑๒/๓๕๔.

^๓ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๗-๖๘/๔๘.

^๔ Gunapala Dharmasiri, *Fundamentals of Buddhist Ethics*, (Singapore: Buddhist Research Society, 1986) p. 39 cited in Damien Keown, *The Nature of Buddhist Ethics*, (New York: Palgrave, 2001), pp. 16-17.

^๕ Damien Keown, *Buddhist Ethics: A Very Short Introduction*, (Oxford: Oxford University Press, 2005), p. 25. and Damien Keown, *The Nature of Buddhist Ethics*, (New York: Palgrave, 2001), pp. 193-227.

ความทุกข์ และ ค.ดูที่คุณธรรมภายในจิตใจของผู้กระทำว่าเมื่อทำสิ่งนั้นๆ ลงไปแล้วสภาวะจิตใจของเขามีพัฒนาการดีขึ้น เข้าใกล้จุดหมายสุดท้ายคือพระนิพพานหรือไม่อย่างไร^๖ พุทธอีกอย่างหนึ่งก็คือ สำหรับฮาร์วีย์ พุทธจริยศาสตร์เป็นการผสมผสานทั้งสามแนวคิดเข้าด้วยกัน คือเป็นทั้งกรรมียธรรม ประโยชน์นิยม และจริยศาสตร์เชิงคุณธรรม^๗ นอกจากนี้ ปเตกามา คณานาราม (Pategama Gnanarama) นักวิชาการอีกท่านหนึ่งก็มองว่า เกณฑ์การตัดสินความดีชั่วของการกระทำต้องดูทั้งเจตนาและผลลัพธ์ไปด้วยกัน^๘

ในประเทศไทย นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาส่วนมากยอมรับว่า เกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในพระพุทธศาสนานั้นจะต้องใช้สองเกณฑ์ควบคู่กัน นั่นคือให้ดูทั้งเจตนาและผลลัพธ์ของการกระทำไปด้วยกัน เจตนาในที่นี้คือให้ดูที่เจตสิกซึ่งเป็นองค์ประกอบของจิตในช่วงนั้นๆ ว่าประกอบด้วยกุศลเจตสิกหรืออกุศลเจตสิก ส่วนผลลัพธ์นั้นดูว่าก่อให้เกิดประโยชน์หรือโทษแก่ตนเอง คนอื่น และทั้งแก่ตนเองพร้อมทั้งคนอื่นแค่ไหนอย่างไร นอกจากนี้ยังให้ดูว่าการกระทำนั้นนั้นวิญญูชนหรือผู้รู้ในสังคัมภรเสริญหรือติเตียนหรือไม่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) มีทัศนะว่า ในการตัดสินค่าของกรรมหรือการกระทำนั้น พระพุทธศาสนาใช้เกณฑ์หลักคือให้ดูที่เจตนาและสภาวะของกรรม ในส่วนของเจตนาให้ดูว่าเกิดจากกุศลมูล (อโลภะ อโทสะ อโมหะ) หรืออกุศลมูล (โลภะ โทสะ โมหะ) ในส่วนของสภาวะให้พิจารณาว่าการกระทำครั้งนั้นๆ เป็นสภาพก่อกุศลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ ทำให้จิตสบาย ไร้โรค ปลอดภัย สมบูรณ์ หรือไม่ส่งเสริมหรือบั่นรอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ช่วยให้อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายลดน้อยลง หรือทำให้อกุศลธรรมลดน้อยลง อกุศลธรรมเจริญงอกงามขึ้นตลอดจนมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร นอกจากนี้ยังมีเกณฑ์ร่วมในการพิจารณาอีกด้วย นั่นคือใช้มโนธรรมหรือความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเอง ใช้การยอมรับของวิญญูชน ใช้ลักษณะของการกระทำว่า เป็นการเบียดเบียนตนเองหรือผู้อื่นหรือไม่ และสุดท้าย ให้พิจารณาผลของการกระทำว่าเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข หรือโทษทุกข์ ทั้งแก่ตนและแก่ผู้อื่นหรือไม่^๙ พระศรีคัมภีร์ญาณปัจจุบันคือพระราชปริยัติกวี (สมจินต์ วันจันทร์) ได้ให้ทัศนะที่คล้ายกัน โดยเสนอแนวทางวินิจฉัยความดีความชั่วไว้ ๖ วิธีด้วยกัน คือ ดูเจตนาที่เป็นมูลเหตุ ตรวจสอบสภาพของจิตใจ ใคร่ครวญดูสำนึกมโนธรรม ฟังความเห็นของนักปราชญ์หรือวิญญูชน ดูผลกระทบต่อนตนเองและผู้อื่น และใช้

^๖ Peter Harvey, *An Introduction to Buddhist Ethics*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2000.) p. 46.

^๗ Peter Harvey, *An introduction to Buddhism: teachings, history and practices*, (Cambridge: Cambridge University Press, Second edition, 2012), p. 265.

^๘ Pategama Gnanarama, *Essentials of Buddhism*, (Singapore: Buddha Dharma Education Association Inc, 2000), pp. 138-139.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๒๖๑.

ลักษณะการตัดสินธรรมวินัย^{๑๐} วิทย์ วิศทเวทย์ มองว่าจริยศาสตร์ในพระพุทธศาสนามีความคล้ายคลึงกับแนวคิดกรณียธรรมมากกว่าประโยชน์นิยม แต่ถึงกระนั้นก็มีความแตกต่างกันในรายละเอียดบางประการ^{๑๑} สมภาร พรหมทา ได้แสดงทัศนะไว้ว่าพระพุทธศาสนาใช้เกณฑ์วินิจฉัยความดีความชั่วสองเกณฑ์ไปพร้อมกัน คือ ดูทั้งเจตนาของผู้กระทำ และดูทั้งผลลัพธ์ที่เกิดจากการกระทำ^{๑๒} วัชระ งามจิตรเจริญ ได้อธิบายเกณฑ์สำหรับตัดสินประเภทของกรรมว่ากรรมใดเป็นกุศลหรืออกุศล โดยให้พิจารณา ๔ ประเด็นคือ เหตุเกิดของเจตนาหรือแรงจูงใจ ผลของการกระทำ คำสอนของผู้รู้ และการเอาใจเขามาใส่ใจเรา^{๑๓}

ในประเด็นเรื่องเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท นักวิชาการหลายท่านเห็นตรงกันว่าควรพิจารณาทั้งเจตนาและผลลัพธ์ไปด้วยกัน คือให้ดูทั้งเจตสิกที่เป็นบ่อเกิดของเจตนาในการกระทำครั้งนั้นๆ ในขณะเดียวกันก็ให้ดูผลลัพธ์ที่เกิดจากการกระทำครั้งนั้นๆ ไปด้วย ความเห็นเช่นนี้จะดูขัดแย้งในตัวเอง เพราะเจตนา กับผลลัพธ์ไม่สามารถเดินไปพร้อมกันได้ หากจะเน้นที่เจตนาก็ต้องมองข้ามผลลัพธ์ไป หรือหากจะเน้นที่ผลลัพธ์ก็ต้องมองข้ามเจตนาไป เพราะเจตนาและผลลัพธ์อาจตรงข้ามกันได้ในบางกรณี ผลลัพธ์ที่ดีในบางครั้งก็ไม่ได้เกิดมาจากเจตนาหรือหลักการที่ดี เพื่อคลี่คลายข้อขัดแย้งตรงนี้ นักวิชาการบางท่านจึงได้เสนอทางออก โดยแยกประเภทของกรรมตำราออกจากกันชัดเจน และอธิบายผลลัพธ์ของกรรมแต่ละประเภทว่าแยกขาดจากกัน กรรมหนึ่งๆ จึงสามารถให้ผลทั้งดีและชั่วได้ การที่พระพุทธศาสนาใช้เกณฑ์พร้อมกันทั้งสองเกณฑ์จึงไม่ได้ขัดแย้งกันแต่อย่างใด ตรงกันข้ามกลับสอดคล้องและสนับสนุนกัน และกันเป็นอย่างดี^{๑๔}

อย่างไรก็ดี มีแนวคิดกระแสหลักสายหนึ่งมองว่า เกณฑ์ตัดสินดังกล่าวเป็นเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินว่าการกระทำใดเป็นกุศล การกระทำใดเป็นอกุศล ซึ่งเป็นการตัดสินอย่างเคร่งครัดตามความเป็นจริงในธรรมชาติเท่านั้น เกณฑ์ตัดสินดังกล่าวไม่ใช่เกณฑ์ที่ใช้ตัดสินว่าการกระทำใดในสังคมควรทำหรือไม่ควรทำ เพราะคนส่วนมากในสังคมเป็นปุถุชนจึงยังไม่สามารถหลีกเลี่ยงการทำอกุศลกรรมได้ หากนำเกณฑ์ตัดสินประเภทของกรรมมาใช้ตัดสินจริยธรรมในสังคม จะเป็น

^{๑๐} พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ วันจันทร์), **จริยศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา**, (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๒๒๖-๒๓๐.

^{๑๑} วิทย์ วิศทเวทย์, **ปรัชญาทรรศน์: พุทธปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๗๓-๘๘.

^{๑๒} สมภาร พรหมทา, **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์ โสภณีย์ ทำแท้ง และการอุณฆาต**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓๐-๔๐.

^{๑๓} วัชระ งามจิตรเจริญ, ศาสตราจารย์ ดร., **พุทธศาสนาเถรวาท**, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ แก้ไขเพิ่มเติม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๓๑๘-๓๒๑.

^{๑๔} สมภาร พรหมทา, **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์ โสภณีย์ ทำแท้ง และการอุณฆาต**, หน้า ๕๒.

เกณฑ์ที่เป็นอุดมคติหรือเข้มงวดมากเกินไป จนคนทั่วไปทำตามไม่ได้ ดังนั้นการจะตัดสินการกระทำหรือจริยธรรมในสังคมว่าอันใดควรทำ อันใดไม่ควรทำ จึงต้องใช้เกณฑ์อื่นที่ไม่เข้มงวดเกินไป^{๑๕}

จากที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้เกิดข้อสงสัยว่า จริงๆ แล้วในสังคมมนุษย์ที่สมาชิกส่วนใหญ่ยังเป็นปุถุชนอยู่นั้น เกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่สามารถนำมาใช้ในชีวิตมนุษย์ได้ควรเป็นแบบใด มีหลักการอะไรบ้างที่สามารถใช้เป็นการตัดสินจริยธรรมทั้งในแง่บุคคลและในแง่สังคมได้ ผู้วิจัยจึงต้องการหาคำตอบในประเด็นเหล่านี้จากแหล่งข้อมูลที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท หนังสือตำรา งานวิจัย และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อนำเสนอเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เป็นไปได้ในชีวิตมนุษย์

๓. ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตการศึกษาไว้ดังนี้

๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา มุ่งนำเสนอเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เป็นไปได้ในชีวิตมนุษย์

๓.๒ ขอบเขตด้านแหล่งข้อมูล การวิจัยครั้งนี้อาศัยข้อมูลชั้นปฐมภูมิจากพระไตรปิฎก อรรถกถา สฎีกา อนุสฎีกา ปกรณ์วิเสส ส่วนข้อมูลชั้นทุติยภูมิจะรวบรวมมาจากหนังสือ ตำรา บทความ รวมทั้งงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ จากนั้นวิเคราะห์ วิจัย และสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้ตามระเบียบวิธีวิจัย โดยเน้นการวิเคราะห์ วิจัย และสังเคราะห์เพื่อให้ได้ผลการวิจัยที่ชัดเจนและเชื่อถือได้อย่างแท้จริง ตามแนวทางของพระพุทธศาสนาเถรวาท

๔. ผลการวิจัย

บทความนี้นำเสนอผลการวิจัย ๔ ประเด็น ได้แก่ ๑. ความเป็นไปได้ในการนำเอาเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในพระพุทธศาสนามาใช้ในชีวิตมนุษย์ ๒. ความชั่วคราว ๒ ระดับในชีวิตมนุษย์ ๓. เกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในพระพุทธศาสนาที่เป็นไปได้ในชีวิตมนุษย์ ๔. ตาซึ่งวัดระดับความหนักเบาของกรรมดีกรรมชั่ว โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ ความเป็นไปได้ในการนำเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในพระพุทธศาสนามาใช้ในชีวิตมนุษย์

ในการตัดสินความถูกผิดของการกระทำของบุคคลทั่วไปนั้นเป็นการยากที่จะใช้เกณฑ์ใดเกณฑ์หนึ่งมาตัดสิน ถ้าเราใช้เกณฑ์เรื่องเจตนาอันเกิดจากกุศลมูลและอกุศลมูลมาตัดสินการกระทำของมนุษย์ปุถุชนก็จะเป็นการยากที่จะหาบุคคลผู้ที่ไม่ทำบาปกรรมหรือทำสิ่งที่เป็นอกุศล

^{๑๕} วัชรระ งามจิตรเจริญ, ศาสตราจารย์ ดร., *พุทธศาสนาเถรวาท*, หน้า ๓๒๒.

บ้างเลย เพราะในชีวิตของปุถุชน กิจกรรมหลายๆ อย่างเกิดจากการผลักดันของกิเลสมูลบางชุด โดยที่เราไม่รู้ตัว เช่น การที่เราอยากจะมีเงินทอง อยากจะมีเงินมากๆ เพื่อเลี้ยงดูครอบครัว พ่อแม่ ลูกหลานและญาติพี่น้อง การกระทำแบบนี้ถ้าเอาเกณฑ์เรื่องเจตนาในพระพุทธศาสนา มาตัดสินจะพบว่าสุดท้ายแล้วการกระทำแบบนี้ก็คือเกิดจากอกุศลเจตนาอยู่ดี ไม่ว่าเราจะรู้ตัว หรือไม่รู้จักก็ตาม อกุศลเจตนาชุดนั้นเกิดจากโลภมูลจิต เป็นตัวสั่งการให้เราอยากมี อยากได้ หรือ การที่เราเดินไปร้านอาหาร สั่งเมนูต้มยำปลาช่อนเพื่อรับประทานกับครอบครัว พ่อครัวในร้านอาหารก็ต้องฆ่าปลาช่อนเพื่อทำต้มยำให้เรากิน เขาต้องใช้ความพยายามในการลงมือฆ่า แน่นนอนว่าความพยายามที่นำไปสู่การฆ่าได้นั้นก็เพราะมีความต้องการจากผู้ซื้อคือตัวเรา เพราะฉะนั้นตัวเราก็คือเป็นบุคคลหนึ่งที่ได้ส่งเสริมการฆ่ามันด้วย ซึ่งลึกๆ แล้วความต้องการนี้ก็คือ โลภมูลจิต ความอยากกินอยากเสพรสชาติของต้มยำปลาช่อนนั่นเอง ทำให้เราเดินทางเข้าร้านอาหารและเอ่ยปากสั่งต้มยำปลาช่อนดังกล่าวมัน เราจึงเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการแห่งกรรมชุดนี้ที่ทำให้พ่อค้าต้องลงมือฆ่าปลาช่อนเพื่อทำอาหารขายให้กับเราด้วย

เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เลยเกิดประเด็นขึ้นมาว่า ถ้าเราจะเอาเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมที่เน้นเจตนาอันเกิดจากกุศลมูลและอกุศลมูลเป็นหลักอย่างเดียวก็น่าจะไม่สามารถนำมาใช้ในชีวิตของมนุษย์ปุถุชนได้ เพราะมันก็จะกลายเป็นว่า โลกนี้ไม่มีใครเลยที่ทำความดีจริง ทุกการกระทำต่างก็เจือด้วยอกุศลมูลอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ ไม่มีบุคคลใดเลยที่ทำกรรมดีในทัศนะของพระพุทธศาสนา ดังนั้นในงานวิจัยนี้จึงจะนำเสนอหลักการที่หลากหลายในการตัดสินจริยธรรมในทัศนะของพระพุทธศาสนาที่สามารถนำไปใช้ได้จริงในชีวิตประจำวัน หลักการที่ว่านี้ผู้วิจัยได้สังเคราะห์มาจากจุดหมายของชีวิตและเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในพระพุทธศาสนา

๔.๒ ความดีความชั่ว ๒ ระดับในชีวิตมนุษย์

ในขั้นแรกนี้ ผู้วิจัยจะชวนพิจารณาถึงความเป็นจริงในชีวิตของมนุษย์ปุถุชนว่า เราไม่สามารถที่จะทำกรรมที่เป็นกุศลได้ตลอดเวลา เพราะชีวิตของเราต้องพบเจอทั้งส่วนที่เป็นความดีและความชั่ว ดังนั้นผู้วิจัยจะเริ่มต้นด้วยการแบ่งแยกระดับความดีความชั่วที่เกิดขึ้นในชีวิตมนุษย์ของมนุษย์ โดยขั้นต้นจะแบ่งความชั่วออกเป็น ๒ ระดับดังนี้

๑. ความชั่วที่ยอมรับไม่ได้ หมายถึง ความชั่วที่เป็นบาปกรรมอย่างหนัก ที่มีโทษรุนแรง ทั้งต่อตัวผู้กระทำเองในฐานะที่จะทำให้สภาวะจิตตกต่ำลงไปเรื่อยๆ หรือขั้นหนักสุดก็เป็นอนันตริยกรรมไปเลย และเป็นความชั่วที่ก่อผลรุนแรงแก่บุคคลผู้ถูกกระทำ เช่น การฆ่าบิดามารดา การฆ่าพระอรหันต์ การฆ่าผู้มีพระคุณ เป็นต้น ความชั่วประเภทนี้เป็นสิ่งที่คนทั่วไปไม่สามารถจะยอมรับได้ การที่สามีภรรยาหนีออกจากบ้านปล่อยให้ลูกอดนมและอาหาร ทั้งๆ ที่รู้อยู่ว่าการกระทำเช่นนั้นจะส่งผลให้ลูกเสียชีวิต และในที่สุดลูกก็เสียชีวิต หรือการที่ลูกติดยาบ้าแล้วคลุ้มคลั่งเสียสติทำร้ายพ่อแม่จนถึงแก่ความตาย การข่มขืนแล้วฆ่าปิดปากเหยื่อ การทารุณกรรมสัตว์เลี้ยง ทุบตีทำร้าย ปล่อยให้หิวอดอาหารจนเสียชีวิต หรือการฆ่าล้างหนี้ในวงแชร์อย่างที่ปรากฏเป็นข่าวในทุกวันนี้ การกระทำเหล่านี้ไม่สามารถเป็นที่ยอมรับได้ เพราะมันส่งผลกระทบที่รุนแรง

ต่อคนรอบข้าง ต่อผู้ได้รับการกระทำ ถ้าเราปล่อยให้สังคมมีพฤติกรรมแบบนี้ต่อไป สุดท้ายแล้วสังคมก็จะวุ่นวาย หากความสงบสุขไม่ได้ สมาชิกในสังคมที่มีเราเป็นหนึ่งในนั้นด้วยก็จะวุ่นวายและหากความสงบสุขไม่ได้เช่นกัน

๒. ความชั่วที่ยอมรับได้ หมายถึง การกระทำโดยทั่วไปของมนุษย์ปุถุชนที่มีอำนาจของกิเลสหรือวิชาแทรกเข้ามา โดยที่เรารู้ตัวบ้าง ไม่รู้ตัวบ้าง เป็นการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูลที่บางครั้งส่งผลเสียต่อผู้อื่นบ้าง แต่โดยส่วนใหญ่ก็เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น เราจึงถือว่าเป็นกรรมชั่วที่พอยอมรับได้ เช่น การที่พ่อแม่ใช้อำนาจสั่งสอนลูกและหลอกล่อให้ลูกตั้งใจเรียนหนังสือ สอบได้คะแนนสูงๆ เพราะอยากให้ลูกมีอนาคตที่ดีและสามารถเอาตัวรอดได้ หรือการที่สามีพูดโกหกภรรยาเกี่ยวกับเรื่องทรงผมที่เธอไปตัดมาใหม่สวยดี ด้วยต้องการอยากจะทำให้เธอสบายใจและมีความมั่นใจในตนเอง หรือการที่มนุษย์ผู้ชายและผู้หญิงเกิดมีความรักต่อกันและมีความสัมพันธ์ทางเพศตามธรรมชาติ มุ่งสร้างครอบครัวเพื่ออยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขตามวิถีแห่งปุถุชน แน่แน่นอนว่าพฤติกรรมทั้งหมดที่กล่าวข้างต้นเราพูดได้ว่ามันเกิดจากอกุศลมูล ไม่ว่าจะเป็ น โลกมุสลิจิต โทสมุสลิจิต หรือที่ยิ่งใหญ่ยิ่งกว่านั้นคือโมหมุสลิจิต แต่เราก็รับทราบกันโดยทั่วกันว่าพฤติกรรมเหล่านั้นไม่ใช่เรื่องเสียหายหรือเลวร้ายแต่อย่างใด ถ้าเราไม่กระตุ้นให้ลูกเรียนหนังสือหรือไม่พูดให้กำลังใจภรรยาบ้างเลย พฤติกรรมแบบนี้เสียอีกที่จะส่งผลเสียต่อการดำเนินชีวิตในฐานะฆราวาสที่ยังเป็นปุถุชนอยู่

การแบ่งความชั่วออกเป็น ๒ ระดับข้างต้นนั้นทำให้เราเห็นว่า ทำยที่สุดแล้วพระพุทศาสนาที่ยอมรับว่ามนุษย์สามารถมีการเรียนรู้ (ศึกษา) และการพัฒนาขึ้นไปเรื่อยๆ ได้ขั้นต้นที่เรายังไม่สามารถที่จะพัฒนาได้เต็มที่เราที่ดำเนินชีวิตเพื่อเข้าสู่เป้าหมายขั้นต้นที่เราเรียกว่าความสุขหรือความสุขอันเนื่องด้วยกาม เป็นเป้าหมายขั้นต้นที่มนุษย์ปุถุชนควรเข้าถึง ถ้ายังมีความยินดีที่จะเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวงจรแห่งสังสารวัฏ เราก็ควรที่จะทำตนให้สอดคล้องกับเป้าหมายขั้นต้นคือกามคุณอย่างมีคุณธรรม พระพุทศาสนาได้นำเสนอวิธีการเพื่อเข้าสู่เป้าหมายขั้นต้นไว้หลากหลาย ดังเช่น ฆราวาสธรรม ๔ สัปปริสธรรม ๗ ทิฏฐธัมมิกัตถะ ๔ เป็นต้น

ต่อเนื่งจากข้างบน นอกจากจะแบ่งความชั่วไว้เป็น ๒ ระดับแล้วเรายังสามารถจัดแบ่งความดีไว้เป็น ๒ ระดับได้เช่นกันดังนี้

ความดีขั้นพื้นฐาน หมายถึง ความดีที่มนุษย์โดยทั่วไปรับรู้ว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม ที่เราควรทำในชีวิตประจำวันในฐานะที่เป็นมนุษย์ปุถุชนด้วยกัน เช่น การตั้งใจเรียนเพราะชอบที่จะเรียนรู้ อยากรู้ อยากเห็นในสิ่งที่ยังไม่รู้ (ฉันทะ) การตั้งใจเรียนเพราะอยากได้ปริญญา (โลภะ) การตั้งใจทำงานเพราะอยากได้ผลตอบแทนมาก การเอาใจใส่เลี้ยงดูครอบครัวเพราะต้องการเห็นลูกหลานเจริญเติบโตมีอาชีพการงานที่มั่นคง การพูดจาอ่อนหวานกับคู่ครองเพราะต้องการให้คู่ครองรักเราตอบและต้องการให้ชีวิตครอบครัวเจริญรุ่งเรือง พฤติกรรมเหล่านี้ถ้าวิเคราะห์ให้ถึงที่สุดแล้วเราจะพบว่า ยังเป็นพฤติกรรมที่เจือด้วยกิเลสอยู่ดี นั่นคือการที่เราพูดจาอ่อนหวานกับคู่ครองเพราะต้องการให้เขารักเรา พฤติกรรมเช่นนี้เกิดจากราคะหรือกิเลสตัณหา ซึ่งถ้าใช้เกณฑ์เรื่องเจตนาที่เกิดจากเจตสิกหรือเกิดจากอกุศลมูลในพระพุทศาสนามาตัดสินแล้ว เราก้จะพบว่า

ความดีขั้นต้นนี้ อย่างไรก็ตามเสียก็ยังไม่ใช่ความดีที่บริสุทธิ์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาอยู่ดี แต่อย่างไรก็ตาม ความดีขั้นพื้นฐานนี้ก็เป็นสิ่งที่มนุษย์โดยทั่วไปปรารถนาอยากได้

ความดีขั้นสูง หมายถึง ความดีขั้นสูงที่สอดคล้องกับอุดมคติของพระพุทธศาสนา นั่นคือพฤติกรรมที่มีแรงผลักดันมาจากกุศลมูลล้วนๆ อันได้แก่อโลภะ อโทสะ อโมหะ พฤติกรรมแบบนี้เป็นสิ่งที่พระพุทธศาสนามาคาดหวังและเรียกร้องให้เราพัฒนาตัวเองขึ้นไปสู่ระดับนั้นให้ได้ แต่เราก็รับรู้กันโดยทั่วไปว่าพฤติกรรมเช่นนั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก น้อยคนนักที่จะทำได้ แน่ใจว่า การพัฒนาตนเองในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้นปรารถนาเรื่องการจัดลำดับขั้น ถ้าเราสามารถพัฒนาตนเองไปจนถึงขั้นสูงสุดได้ก็เป็นเรื่องที่ดี แต่แม้จะยังไม่ถึงขั้นสูงสุด เราก็ก็น่าจะมีภาวะพัฒนาการขั้นต่างๆ ขึ้นต่อไปได้ โดยโยงถึงเรื่องมรรค ๔ และผล ๔ ตามลำดับ

๔.๓ เกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในพระพุทธศาสนาที่เป็นไปได้ในชีวิตมนุษย์

เกณฑ์ตัดสินความดีความชั่วในพระพุทธศาสนามีลักษณะแน่นอนตายตัว (Absolute) เป็นวัตถุวิสัย (Objective) มีค่าในตนเอง (Intrinsic Value) การกระทำที่ดีย่อมมีค่าดีเสมอ การกระทำที่ชั่วก็ย่อมมีค่าชั่วเสมอเช่นกัน หลักคำสอนเรื่องกรรมจึงเป็นสิ่งสำคัญในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นการเน้นย้ำถึงคุณค่าที่แน่นอนของพฤติกรรมที่มนุษย์ได้กระทำลงไป เช่น การฆ่าสัตว์ เป็นสิ่งที่ผิดเสมอ ไม่ว่าจะฆ่าใคร หรือฆ่าเพื่อจุดประสงค์ใดก็ตาม^{๑๖} การลักขโมยเป็นสิ่งผิดเสมอ ไม่ว่าจะเป็นการลักขโมยจากใคร ลักขโมยในเวลาใด หรือลักขโมยมาแล้วก่อเกิดผลประโยชน์อะไรขึ้นมาก็ตาม

ทัศนะแบบนี้บ่งบอกถึงการที่พระพุทธศาสนาให้คุณค่าที่แน่นอนต่อพฤติกรรมต่างๆ จนนำมาสู่เรื่องการวางกติกากฎพื้นฐานในการอยู่ร่วมกันในสังคม นั่นคือการออกแบบศีล ๕ ขึ้นมา เพื่อเป็นข้อปฏิบัติขั้นพื้นฐานที่มนุษย์ควรจะต้องตระหนักและปฏิบัติตาม ในการเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นในสังคม อย่างไรก็ตาม เรื่องกรรมนี้เป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่ยังต้องระมัดระวังในการตัดสินว่า กรรมนั้นเป็นกรรมแบบใดและจะนำไปสู่ผลเช่นใด โดยเฉพาะในเรื่องความแรงหรือระดับของกรรมว่าจะมีความหนักเบาอย่างน้อยแค่ไหนก็ไม่ได้ขึ้นอยู่กับเจตนาเพียงอย่างเดียว หากแต่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่างๆ ดังจะได้อธิบายต่อไป

หลักการต่างๆ ที่สามารถนำไปใช้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินจริยธรรมในมุมมองของพระพุทธศาสนาเถรวาท มีดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ หลักเจตนา

หลักเจตนาถือได้ว่าเป็นหลักการใหญ่ๆ สำหรับใช้ตัดสินคุณค่าของการกระทำ ในพระพุทธศาสนานั้นการกระทำที่จะสามารถตัดสินคุณค่าทางจริยธรรมได้จะต้องเป็นการกระทำที่เกิดจากเจตนาเท่านั้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กम्मิ วทามิ, เจตยิตวา กम्मิ โกรตีกาเยน วาจาเย มนสา (ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยเหตุนี้ว่า เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม บุคคล

^{๑๖} ส่วนประเด็นความหนักเบาของกรรมนั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่งซึ่งจะได้อธิบายไว้ในตอนท้าย

คิดแล้ว จึงกระทำการด้วยกาย วาจา ใจ)^{๑๗} เจตนาหรือความตั้งใจหรือความจงใจที่จะกระทำ เป็นมูลเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดกรรม ฉะนั้นกรรมในพระพุทธศาสนาซึ่งจะมีค่าทางจริยธรรมนั้น จะต้องเกิดจากเจตนาหรือความจงใจ หากการกระทำใดที่ไม่ได้เกิดจากเจตนาหรือไม่มี ความจงใจที่จะกระทำ การกระทำนั้นก็ถือว่าไม่มีค่าเป็นกลางหรือจะเรียกว่าไม่มีค่าทางจริยธรรมก็ได้ เช่นการกระทำหรือพฤติกรรมของพระอรหันต์ ไม่จัดว่าเป็นกรรม เป็นเพียงแค่งิริยาเท่านั้น เพราะพระอรหันต์อยู่เหนือกรรม หมายความว่าอยู่เหนือบาปเหนือบุญไปแล้ว แต่ในฐานะปุถุชนโดยทั่วไป เราจะพิจารณาว่าการกระทำต่างๆจะมีคุณค่าหรือชั่วนั้นก็ต้องไปดูว่าเจตนาหรือความจงใจหรือความตั้งใจของเขาเป็นอย่างไร

ประเด็นที่ต้องพิจารณาก็คือ ในเมื่อเจตนาหรือความจงใจเป็นสิ่งที่อยู่ภายในจิตใจของแต่ละบุคคล แล้วเราจะรู้ได้อย่างไรว่าบุคคลนั้นกระทำการกรรมนั้นด้วยเจตนาอะไร เพราะแม้กระทั่งตัวบุคคลผู้ทำเองก็อาจจะไม่มีทางรู้ได้ว่าการกระทำอันนั้นของเขาเกิดจากเจตนาประเภทใด

ในพระพุทธศาสนาแบ่งเจตนาไว้เป็น ๒ ประเภทคือเจตนาที่เป็นกุศล (กุศลมูล) คือ โอโลภะ โอโทสะ โอมหะ และเจตนาที่เป็นอกุศล (อกุศลมูล) คือ โลภะ โทสะ โมหะ การรู้ว่ามีมูลจิตขั้นเริ่มต้นที่เป็นตัวผลักดันให้เกิดกรรมของบุคคลนั้นๆ เป็นอะไรกันแน่เป็นเรื่องที่ไม่ง่ายในการตัดสิน แต่เราก็ยังสามารถพิจารณาจากบริบทหรือสภาพแวดล้อมได้ ผู้วิจัยคิดว่าหลักการเรื่องเจตนาเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะหลักการข้อนี้ได้ให้โอกาสแก่ปัจเจกบุคคลได้ตัดสินตนเองว่า ณ ขณะที่ทำนั้นเรามีเจตนาอะไร กุศลมูลหรืออกุศลมูลเป็นตัวผลักดันการกระทำของเราในครั้งนั้น นี่คือการโดดเด่นที่เป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธศาสนา ที่เน้นย้ำให้เราพิจารณาตนเองและรู้ตนเองว่า ในขณะที่เราทำนั้นเราคิดอะไรอยู่ เรามีความจงใจอะไร เรามีความตั้งใจอะไรกันแน่ ความตั้งใจหรือความจงใจที่ว่านั้นนำมาสู่พฤติกรรมที่เรียกว่ากรรมอันมีคุณค่าทางจริยธรรม กล่าวให้ชัดก็คือ คำว่ากรรมในทางพระพุทธศาสนาก็คือเจตนาหรือความจงใจนั่นเอง การกระทำที่มีเจตนาหรือมีความจงใจไม่ว่าจะเป็นการดีหรือด้านชั่วถือว่าเป็นกรรม

ประเด็นที่ต้องพิจารณากันต่อไปก็คือ ถ้าเราใช้เจตนาเป็นตัวตัดสินการกระทำ เราก็จะสามารถบอกตัวเองได้ว่าการกระทำในครั้งนั้นๆของเราเป็นการกระทำดีหรือทำชั่ว แม้เราจะตัดสินการกระทำของคนอื่นเราก็ยังสามารถใช้เจตนาเป็นหลักในการตัดสินได้ โดยการดูบริบทรอบข้างและความเป็นไปได้ที่เกิดจากเจตนาชนิดใด ในทางกฎหมาย ผู้พิพากษาสามารถตัดสินได้ว่า ผู้กระทำมีเจตนาเช่นใดโดยดูจากการกระทำหรือ กรรมที่ปรากฏ เนื่องจากเจตนาเป็นเรื่องที่อยู่ภายในจิตใจของผู้กระทำที่ไม่มีใครหยั่งรู้ได้ ในการวินิจฉัยหรือพิสูจน์ว่าผู้กระทำมีเจตนาฆ่าหรือเพียงแต่มีเจตนาทำร้ายเท่านั้น จึงต้องถือหลักว่า การกระทำที่แสดงออกมาภายนอกเป็นเครื่องชี้ถึงสภาพจิตใจของผู้กระทำ^{๑๘}

^{๑๗} อภ.ฉก. (บาลี) ๒๒/๖๓/๓๙๔. ; อภ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗.

^{๑๘} เกียรติขจร วัจนะสวัสดิ์, คำอธิบายกฎหมายอาญา ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐๙-๑๑๗.

เจตนาของบุคคลผู้กระทำการในขณะนั้นจะเป็นกุศลหรืออกุศล ก็ขึ้นอยู่กับมูลเหตุที่มากระตุ้นให้เกิดเจตนา นั้นๆ มูลเหตุหรือแรงจูงใจที่มากระตุ้นให้เกิดเจตนา นั้นๆ ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่ามูล แบ่งเป็น ๒ ประเภท ประเภทแรกคืออกุศลมูล อันได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ ส่วนมูลประเภทที่ ๒ คือกุศลมูล อันได้แก่ อโลภะ อะโทสะ และอโมหะ

การใช้หลักเจตนาเป็นเกณฑ์ในการตัดสินจริยธรรมนี้ไม่ใช่เรื่องง่ายสำหรับทุกคนทั่วไป เพราะเราไม่รู้ว่าจิตใจของแต่ละบุคคลในขณะกระทำการกรรมต่างๆเกิดจากแรงจูงใจประเภทใด แต่แม้จะเป็นเรื่องยาก แต่ก็ก็เป็นสิ่งที่พระพุทธศาสนาเสนอให้มนุษย์จำเป็นต้องใช้หลักเจตนาประกอบในการตัดสินกรรม เพราะสุดท้ายแล้วเราไม่สามารถหลีกเลี่ยงจากเจตนาหรือแรงจูงใจได้ เนื่องจากเจตนาหรือแรงจูงใจมันเป็นตัวผลักดันให้มนุษย์ลงมือกระทำการกรรมต่างๆลงไป ทั้งกายกรรม วาจากรรม และแม้กระทั่งมโนกรรม ดังนั้น การจะตัดสินว่ากรรมต่างๆมีคุณค่าแบบใดมันก็จำเป็นต้องดูว่าเกิดจากเจตนาแบบใดนั่นเอง

ในที่นี้จะยกตัวอย่างการฆ่าสัตว์ ว่าเป็นบุญหรือบาป มากหรือน้อยเพียงใด โดยพิจารณาตามหลักเจตนา ดังนี้

ปกติเรารู้สึกว่าการฆ่าสัตว์เป็นบาปแน่ๆ แต่บางครั้งเรารู้ว่าเกิดมีการฆ่าสัตว์โดยไม่ได้เจตนา เช่น เราเดินไปในที่มืดแล้วไปเหยียบกบหรือแมลงตาย ทั้งที่เราไม่ได้เจตนาที่จะทำร้ายมันจนตาย ถ้ามองในแง่เจตนาที่ชัดเจนว่าเราไม่มีความตั้งใจที่จะทำให้สัตว์ตาย แต่เมื่อพิจารณาให้ลึกๆ แล้วเรารู้ว่า ถึงแม้ไม่เป็นบาปหนักแต่เราก็ไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงจากกรรมชุดนี้ได้ เพราะแม้เราไม่ได้เจตนาฆ่า แต่กรรมชุดนี้ก็เกิดจากการขาดสติ ไม่มีความรอบคอบ เมื่อเราไม่มีความรอบคอบในการเดิน เราไม่ระมัดระวังเพียงพอจึงทำให้เกิดการฆ่าสัตว์ในครั้งนี้ขึ้นมา อย่างไรก็ตาม ถ้าเรามีความตั้งใจที่จะระมัดระวังและงวดเว้นที่จะไม่ให้เกิดเหตุการณ์แบบนี้อีกในอนาคต มีความตั้งใจที่จะเรียนรู้จากความผิดพลาดในอดีตที่ผ่านมา เราจะไม่เปิดทางให้พฤติกรรมแบบนี้เกิดขึ้นอีก เพราะฉะนั้นการฆ่าสัตว์ในครั้งนี้ไม่ใช่จะเป็นบาปหนักเสียทีเดียว

๔.๓.๒ หลักสภาวะจิต

หลักสภาวะจิตเป็นอีกหนึ่งหลักการที่ใช้เพื่อพิจารณากรรมว่าเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว การพิจารณาสภาวะจิตนี้เกี่ยวข้องกับหลักเจตนาซึ่งเป็นหลักการข้อแรกที่ผ่านมา แต่หลักการสภาวะจิตนี้จะเป็นการพิจารณาสภาพจิตใจของบุคคลผู้กระทำ ว่าอยู่ในสภาพแบบใด เป็นจิตที่เป็นบุญ เป็นกุศล หรือเป็นจิตที่เป็นบาปเป็นอกุศล ประเด็นที่ต้องพิจารณาก็คือว่าจิตที่เป็นกุศลคืออะไร ถ้าเราสามารถพิจารณาอย่างชัดเจนแล้วว่าในขณะที่ทำนั้นสภาวะจิตของเราเป็นกุศล เราก็มั่นใจได้ว่าพฤติกรรมของเรานั้นเป็นเป็นเรื่องดีเป็นกรรมดี สภาวะจิตที่ดีที่เป็นกุศลมีลักษณะ ๔ อย่างดังนี้^{๑๙}

^{๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต, ๒๕๕๕), หน้า ๒๔๖-๒๔๗.

๑. อารโหศะ ความไม่มีโรค คือสุขภาพจิตดี
๒. อนวัชชะ ไม่มีโทษ หรือไร้ตำหนิ แสดงถึงภาวะที่จิตสมบูรณ์
๓. โภคลสัมภูต เกิดจากปัญญา หรือเกิดจากความฉลาด
๔. สุขวิบาก มีสุขเป็นวิบาก เอื้อให้เกิดมีความสุข มีความพอใจสบายใจ

หลักสภาวะจิตที่เป็นหลักการทั่วไปที่ใช้ตัดสินสภาวะธรรมชาติของกรรม จึงไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะนำมาเป็นเกณฑ์ตัดสินค่าแห่งการกระทำของมนุษย์ แต่ถ้ามนุษย์แต่ละคนได้พิจารณา สภาวะจิตใจของตนเองอย่างจริงจังในขณะนั้น ก็จะได้ด้วยตนเองว่า ในขณะที่เราลงมือกระทำ สิ่งนั้นลงไป สภาวะจิตใจของเราเป็นแบบใด เป็นสภาพจิตที่สุขสดชื่น ปลอดโปร่ง โล่งเบาสบาย หรือเป็นสภาพจิตใจที่ว้าวุ่น กระวนกระวาย มีความหงุดหงิด กระวนกระวาย

๔.๓.๓ หลักการผลิตผลลัพธ์

หลักการผลิตผลลัพธ์นี้ก็อีกหลักการใหญ่ในทางพระพุทธศาสนาที่ใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมได้ โดยเราพิจารณาว่า การกระทำนั้นๆ ได้ส่งผลต่อผู้เกี่ยวข้องอย่างไร ก่อเกิดความสุขหรือความทุกข์อย่างไร แม้กระทั่งการเรียนรู้ในชีวิตมนุษย์ สิ่งที่เราควรคำนึงก็คือการเรียนรู้ได้ ก่อเกิดความสุขด้วยหรือไม่ ความสุขกับการเรียนรู้ไม่ใช่สิ่งที่แยกขาดจากกัน แท้จริงแล้วเป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกันมาก การเรียนรู้นั้นสามารถทำให้เกิดความสุขได้ โดยเฉพาะเมื่อมีใจใฝ่รู้ ขณะเดียวกันความสุขก็เอื้อให้เกิดการเรียนรู้ได้มาก ยิ่งมีใจใฝ่สนใจใฝ่รู้เราก็สามารถใช้ความคิดได้ดี เรื่องยากก็สามารถเข้าใจได้ง่ายขึ้น^{๒๐}

การพิจารณาผลลัพธ์ต้องคำนึงถึงบุคคลที่เกี่ยวข้อง ๒ ฝ่ายดังนี้

๑. ผู้กระทำ พิจารณาว่าในการกระทำครั้งนั้นๆ ก่อเกิดผลลัพธ์อะไรแก่เขาบ้าง ผลลัพธ์ที่ว่ามีทั้งส่วนที่เป็นสภาวะจิตใจที่อยู่ภายในและส่วนที่เป็นรูปธรรมที่อยู่ภายนอก บ่อยครั้งที่เราเห็นการกระทำที่คิดว่าน่าจะส่งผลดีต่อผู้กระทำ แต่เมื่อได้ลงมือกระทำไปแล้ว สุดท้ายผลดีไม่ได้เกิดกับผู้กระทำเลย ก่อเพียงผลร้ายอย่างเดียว เช่น การพูดเท็จ หรือการคดโกง ต่อบุคคลอื่นจนกลายเป็นนิสัย สุดท้ายแล้วพฤติกรรมแบบนี้นำมาสู่สภาวะจิตใจของตัวผู้กระทำเอง ให้กลายเป็นคนที่ไม่ซื่อตรงต่อตนเอง ต่อความจริง และต่อผู้อื่น เนื่องจากการโกหกคือการที่เรานำเสนอชุดข้อมูลที่แตกต่างจากความเป็นจริงไปให้ผู้อื่นรับรู้ อันเป็นการบิดเบือนหรือทำให้ไขว้เขวต่อข้อมูลที่เป็นต้นทาง นอกจากนี้การโกหกก็ยังส่งผลเสียต่อตนเองในแง่ของการไม่ได้รับความเชื่อถือ ไม่ได้รับความไว้วางใจจากผู้อื่น ทั้งในการทำงานธุรกิจและการจัดการชีวิตต่างๆ ด้วย
๒. ผู้ถูกกระทำ พิจารณาว่าในการกระทำครั้งนั้นๆ ก่อเกิดผลลัพธ์แก่ผู้ถูกกระทำในแง่ใดบ้าง ถ้าไม่มีสิ่งดีหรือไม่มีผลประโยชน์ที่ดีเกิดขึ้นแก่ผู้ถูกกระทำเลย เราก็ถือว่าการกระทำครั้งนั้นไม่ใช่ความดี แต่ถ้าการกระทำครั้งนั้นก่อให้เกิดผลดีแก่ผู้ถูกกระทำ แม้ผู้กระทำเองจะได้รับผลเสีย

^{๒๐} พระไพศาล วิสาโล, เดิมชื่อว่าให้ชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: เครือข่ายพุทธิกา, ๒๕๕๗), หน้า

ก็ตาม ในกรณีนี้ก็ต้องพิจารณาละเอียดเข้าไปอีกว่าในการกระทำครั้งนั้นมีประเด็นใดบ้างที่เราต้องระมัดระวัง

ในพระพุทธศาสนามีข้อเสนอไว้ว่า สิ่งไหนเราควรพูดและสิ่งไหนเราไม่ควรพูด โดยเทียบเคียงกับท่าทีของพระพุทธเจ้าที่มีต่อคำพูด ๖ ลักษณะดังนี้^{๒๑}

๑. คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง, ไม่เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น – ไม่ตรัส
๒. คำพูดที่จริง ถูกต้อง, แต่ไม่เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น – ไม่ตรัส
๓. คำพูดที่จริง ถูกต้อง, เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น – เลือกกาลตรัส
๔. คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง, ไม่เป็นประโยชน์, เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น – ไม่ตรัส
๕. คำพูดที่จริง ถูกต้อง, แต่ไม่เป็นประโยชน์, เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น – ไม่ตรัส
๖. คำพูดที่จริง ถูกต้อง, เป็นประโยชน์, เป็นที่รักที่พอใจของคนอื่น – เลือกกาลตรัส

หลักผลิตผลลัพท์นี้กล่าวโดยสรุปก็คือการใช้ปัญญาพิจารณาว่าพฤติกรรมในครั้งนั้นๆ ได้ก่อเกิดประโยชน์ที่เป็นความสุขมากน้อยแค่ไหนนั่นเอง มีข้อสังเกตที่ควรบันทึกไว้คือ แม้พระพุทธศาสนาจะมองว่าความสุขเป็นความสุขขั้นต้นที่เราไม่ควรยึดติดหรือสยบนิ่งอยู่กับมัน แต่ก็มีความสอนมากมายที่พระพุทธศาสนานำเสนอไว้เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อให้ได้มาซึ่งความสุขนั้น เช่น คำสอนเรื่องอิทธิสุข หรือกามโมกิสุข เป็นต้น

๔.๓.๔ หลักการเคารพตนเอง

หลักการเคารพตนเองเป็นหลักสำคัญที่เราควรใช้ในการตัดสินใจจริยธรรมในพระพุทธศาสนา การเคารพตนเองในที่นี้หมายถึง การตระหนักในคุณค่าของตนเอง ยืนอยู่บนพื้นฐานของการตระหนักรู้ว่า เราในฐานะมนุษย์ควรทำอะไรและไม่ควรทำอะไร ความจริงแห่งธรรมชาติของมนุษย์ข้อหนึ่งที่เด่นชัดก็คือมนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้^{๒๒} ในทัศนะของพระพุทธศาสนา มนุษย์ถือว่าเป็นสัตว์ (สิ่งมีชีวิต) ที่มีโอกาสฝึกฝนพัฒนาตนเองมากกว่าสัตว์ในภพภูมิอื่นๆ กล่าวสำหรับพวกเทวดา การได้มาเกิดเป็นมนุษย์ถือว่าเป็นการมาเกิดในภูมิที่ดีเลยทีเดียว^{๒๓} เพราะมนุษย์มีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองเพื่อก้าวหน้าต่อไปให้สูงขึ้น เพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นขั้นสูงสุดที่เรียกว่านิพพาน สัตว์ที่อยู่ในภพภูมิอื่นไม่สามารถมีศักยภาพอย่างที่มีมนุษย์มีได้

การเกิดเป็นมนุษย์เป็นสุคติภูมิ ในภูมิมนุษย์มีโอกาสที่จะเจริญกุศล เราสามารถศึกษาพระธรรมและเรียนรู้ที่จะพัฒนาวิถีสู่ความสิ้นกิเลสและดับสังสารวัฏได้ การเกิดในมนุษย์ภูมิเป็น

^{๒๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗-๘๘.

^{๒๒} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓. และดูคำอธิบายประเด็นนี้ใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *ชีวิตที่เป็นอยู่ดีด้วยมีการศึกษาทั้ง ๓ ที่ทำให้พัฒนาครบ ๔*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๓.

^{๒๓} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๘๓/๔๔๗. “การเกิดเป็นมนุษย์ ถือว่าเป็นการไปเกิดในภูมิที่ดีของเทวดา การที่เทพบุตรลงมาเป็นมนุษย์แล้วได้ความศรัทธาในธรรมวินัยที่ตกาดประกาศไว้ นี้ชื่อว่าเป็นการได้ลาภอันดีของเทวดา”

กุศลวิบาก แต่ขณะที่อยู่ในโลกมนุษย์นั้นก็ทั้งกุศลวิบากและอกุศลวิบาก มนุษย์แต่ละคนก็จะประสบวิบากในรูปแบบต่างๆ ได้ลาภและเสื่อมลาภ ได้ยศและเสื่อมยศ ได้สรรเสริญและโดนินทา ได้สุขและทุกข์ ปะปนกันไป^{๒๔} ในขณะที่ผู้คนจำนวนมากไม่น้อยอยากไปเกิดเป็นเทวดา แต่เหล่าเทวดากลับอยากจะได้เกิดมาเป็นมนุษย์ เพราะการเป็นมนุษย์นั้นหมายถึงการมีโอกาสทำคุณงามความดีต่างๆ รวมทั้งประพฤติดุชธรรมได้อย่างเต็มที่ ถ้าเปรียบมนุษย์กับเทวดาชั้นดาวดึงส์แล้ว มนุษย์มีความกล้าหาญมากกว่า มีสติดีกว่า อีกทั้งมีการประพฤติดุชกรรม หมายถึงปฏิบัติตามอริยมรรคซึ่งทำให้เกิดปัญญา สามารถเข้าใจสัจธรรม จนหลุดพ้นออกจากความทุกข์ได้ เทวดาทั้งหลายยังหม่นเวียนอยู่ในสังสารวัฏฏ์ แต่มนุษย์มีความสามารถพิเศษที่จะเข้าถึงวิวิฏฐะ คือหลุดพ้นจากวัฏฏสงสาร ทั้งนี้เพราะการปฏิบัติตามอริยมรรค “เพราะฉะนั้น ความเป็นมนุษย์จึงเป็นสิ่งล้ำค่าอย่างหนึ่งที่เรา มี เมื่อเราเกิดเป็นมนุษย์ แม้จะมีอวัยวะไม่ครบ ๓๒ แต่ตราบใดที่เรายังมีจิตใจที่สามารถคิดนึกและรู้สึกได้ ความสุขตลอดจนความสามารถในการรู้ธรรมก็สามารถเกิดขึ้นกับเราได้”^{๒๕}

มนุษย์ฝึกตัวเองได้ ไม่ต้องหาใครมาฝึก และก็ฝึกได้อย่างแทบจะไม่มีขีดจำกัดเลย เรียกว่าฝึกอย่างไรก็เป็นได้อย่างนั้น ฝึกให้เป็นมหาบุรุษหรือเป็นพระพุทธเจ้าก็ได้^{๒๖} ฉะนั้น ในการตัดสินความถูกผิดของการกระทำ สิ่งหนึ่งที่เรานำมาประกอบการพิจารณาก็คือดูว่า การกระทำเช่นนั้นอยู่ในมาตรฐานของความเป็นมนุษย์หรือไม่ หลักศีล ๕ หลักเมตตาธรรม หลักพรหมวิหาร ๔ เหล่านี้ คือตัวอย่างหลักธรรมที่ควรนำมาพิจารณาเพื่อประกอบการตัดสินว่า ในขณะที่บุคคลผู้นั้นลงมือกระทำการสิ่งนั้นลงไปเขาอยู่ในภาวะที่เป็นมนุษย์หรือไม่

๔.๓.๕ หลักใจเขาใจเรา

หลักใจเขาใจเรา เป็นอีกหลักการสำคัญที่พระพุทธศาสนาได้นำเสนอไว้สำหรับตัดสินการกระทำ หลักการนี้ก็คือการคิดถึงใจเขาใจเราว่า ถ้าบุคคลอื่นกระทำการสิ่งนั้นกับเราเราจะพอใจไหมถ้าเราไม่พอใจเราก็ไม่ควรทำสิ่งนั้นกับบุคคลอื่นเช่นกัน ในธรรมบทมีพุทธพจน์ว่า “สัตว์ทุกประเภท ย่อมสะดุ้งกลัวโทษทัณฑ์ สัตว์ทุกประเภท ย่อมหวาดกลัวความตาย บุคคลนำตนเข้าไปเปรียบเทียบแล้วไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรใช้ให้คนอื่นฆ่า สัตว์ทุกประเภท ย่อมสะดุ้งกลัวโทษทัณฑ์ สัตว์ทุกประเภท ย่อมรักชีวิต บุคคลนำตนเข้าไปเปรียบเทียบแล้ว ไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรใช้ให้คนอื่นฆ่า”^{๒๗}

^{๒๔} Nina Van Gorkom, *Abhidhamma in Daily Life*, (Bangkok: Dhamma Study and Propagation Foundation, 1990), p. 203.

^{๒๕} พระไพศาล วิสาโล, *ของขวัญแห่งชีวิต*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภา, ๒๕๕๗), หน้า ๑๔-๑๕.

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *รักษาใจผู้ป่วยและผู้พยาบาล*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวายจำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕๑.

^{๒๗} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๒๙-๑๓๐/๗๒.

หลักใจเขาใจเรา ยืนอยู่บนฐานคิดเรื่องความเสมอภาค (equality) และการอิงอาศัยกันและกัน (reciprocity) ที่ถือว่า สัตว์ทั้งปวงล้วนเหมือนกันในด้านความต้องการพื้นฐานและมุมมองต่อชีวิต กล่าวคือ สัตว์ทั้งหลายต่างก็ปรารถนาความสุข ความเพลิดเพลินในชีวิต และต้องการที่จะหลีกเลี่ยงความทุกข์และความตายเช่นกัน นี่คือความเป็นจริงของสรรพสัตว์ซึ่งรวมตัวเราและคนอื่นๆ อยู่ในนั้นด้วย หลักการแห่งความเสมอภาคคือหัวใจแห่งความเป็นสากล หลักการนี้จะกระตุ้นให้เรากระทำตามจิตสำนึกโดยมีหลักการแห่งการอิงอาศัยกันและกันเข้ามาเสริมหมายความว่า เราไม่ชอบที่จะถูกด่าว่า ถูกปล้นชิง ถูกทำร้ายหรือถูกฆ่าให้ตาย สัตว์อื่นๆ คนอื่นๆ ก็ไม่ปรารถนาที่จะให้สิ่งนั้นเกิดขึ้นกับตัวเขาเองเช่นกันกับเรา เราอาจยึดหลักของการอิงอาศัยกันและกันได้ง่ายๆ ว่า อะไรที่เราไม่ต้องการให้ผู้อื่นทำกับเรา เราก็จงอย่าทำสิ่งนั้นกับผู้อื่น เมื่อเราเข้าใจหลักการแห่งความเสมอภาคและหลักอิงอาศัยกันและกันเช่นนี้ ก็ไม่เป็นการยากเลยที่จะเห็นว่าหลักการเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดพื้นฐานของกฎแห่งความประพฤติดี (rules of good conduct) ในพระพุทธศาสนาขึ้นมา^{๒๘}

๔.๓.๖ หลักมัชฌิมาปฏิปทา

หลักมัชฌิมาปฏิปทาหรือหลักทางสายกลางเป็นอีกหลักการหนึ่งที่สามารถนำมาใช้ในการตัดสินใจธรรมได้ เพราะในทัศนะของพระพุทธศาสนา ชีวิตของมนุษย์ควรดำเนินไปในทางสายกลาง หลักการนี้สามารถนำไปใช้ได้ในทุกๆ เรื่อง ทั้งในเรื่องการทำงาน การพักผ่อน การแต่งตัว การใช้เครื่องประดับ หรือแม้กระทั่งการรับประทานอาหาร

มนุษย์ที่ดีต้องมีสัปปริสธรรม (ธรรมของคนดี) คือ รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักบุคคล และรู้จักชุมชน ในบรรดา ๗ ข้อนี้ ข้อที่สำคัญอันหนึ่งก็คือรู้จักประมาณ คือรู้จักความพอดีในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง จะทำอะไรต้องรู้จักพอดี ความพอดีนี้เป็นเรื่องสำคัญ เป็นเคล็ดลับในความสำเร็จของทุกอย่าง ถ้าทำพอดีนอกจากสำเร็จแล้วผลดีก็เกิดขึ้นด้วย ถ้าไม่พอดีก็เกิดปัญหาไม่มากก็น้อย แม้แต่การรับประทานอาหารยังมีหลักโภชนาการที่ดีอยู่ คือต้องรู้จักประมาณในการบริโภค รับประทานอาหารแต่พอดี ถ้ารับประทานอาหารไม่พอดี เต็มหน้าหนักก็ขึ้นเสียคุณภาพไป^{๒๙}

หลักมัชฌิมาปฏิปทาทำให้เราสามารถดำเนินชีวิตไปในแนวทางที่เหมาะสม สอดคล้องกับเป้าหมายใหญ่ คือการเข้าถึงความหลุดพ้น (นิพพาน) ได้ กล่าวเฉพาะชีวิตของปุถุชนซึ่งต้องเกี่ยวข้องกับบาปกรรมที่ยอมรับได้ ดังที่ได้อภิปรายข้างต้นนั้น ในฐานะครูอาจารย์เราย่อมมีเมตตาและกรุณาต่อลูกศิษย์ แต่ว่าการมีเมตตาและกรุณาที่ว่ำนั้นก็ต้องมีความพอเหมาะพอดี ไม่

^{๒๘} Peter Della Santina, *The Tree of Enlightenment: An Introduction To the Major Traditions of Buddhism*, (Taipei, Taiwan: The Corporate Body of the Buddha Educational Foundation, 1998), p. 49.

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *คติธรรมแห่งชีวิต*, (กรุงเทพฯ: สหธรรมิก, ๒๕๕๖), หน้า ๑๒๑-๑๒๒.

มากเกินไป ไม่น้อยเกินไป ถ้าเมตตามากเกินไป เห็นอะไรก็เป็นเรื่องน่ารักไปหมด แม้นักเรียนจะทำผิดพลาดหรือนอกกลุ่มนอกทาง ครูก็มองว่าเป็นเรื่องน่ารักไปหมด ถ้าแบบนี้ก็ถือว่าเป็นการสุดโต่งอนึ่ง ความกรุณาที่เรามีให้ลูกศิษย์ การยื่นมือช่วยเหลือลูกศิษย์ ด้วยความเป็นครู เราสามารถทำทุกอย่างเพื่อช่วยเหลือนักเรียน เช่น การให้คะแนนพิเศษเพื่อช่วยเหลือในบางกรณี แต่ถ้าเราไม่มีทางสายกลางเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวเราก็จะช่วยเหลือเกินขอบเขต จนทำให้ผู้ถูกช่วยเหลือเสียนิสัยและเป็นการทำลายระบบด้วย ดังนั้นแม้กระทั่งเรื่องเมตตาและกรุณาเองก็ต้องดำเนินไปในทางสายกลาง พระพุทธศาสนาเมื่อนำเสนององค์ธรรม ๒ ข้อนี้แล้วก็มีทำข้ออื่นตามขึ้นมาด้วย นั่นคือมูทิตาและอุเบกขาที่ประกอบด้วยความรู้เท่าทัน เพื่อให้ครูอาจารย์และพ่อแม่ใช้เมตตากรุณาอย่างพอเหมาะพอควร ในบางเรื่องที่จะต้องลงโทษก็ต้องลงโทษ แต่ต้องลงโทษด้วยเมตตา และด้วยการวางอุเบกขาที่เหมาะสม

การใช้หลักมัชฌิมาปฏิปทาจะเป็นการย้ำเตือนให้เราตัดสินใจตัดสินใจตัดสินใจด้วยความรอบคอบ ระมัดระวัง ไม่ปล่อยตัวเองให้สุดโต่งไปด้านใดด้านหนึ่ง ในอัมมจักกัปปวัตตนสูตรได้กล่าวถึงการปฏิบัติที่ถูกต้อง ๒ ข้อที่บรรพชิตไม่พึงเสพ คือ กามสุขัลลิกานุโยค การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย และอัตตกิลมณานุโยค การประกอบความเดือดร้อนแก่ตน^{๓๐} การใช้ชีวิตในฐานะมนุษย์จึงควรคำนึงถึงทางสายกลาง ในการตัดสินใจคุณค่าของกรรมในพระพุทธศาสนา เราจึงสามารถใช้หลักทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทามาเป็นหลักการตัดสินใจได้

๔.๓.๗ หลักเสียงสะท้อนจากวิญญูชน

พระพุทธศาสนาใช้หลักเสียงสะท้อนจากวิญญูชนเป็นอีกเกณฑ์หนึ่งในการตัดสินจริยธรรม วิญญูชนแปลว่าผู้รู้แจ้ง ในที่นี้หมายถึงพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวก ที่ได้สั่งสอนถ่ายทอดแนวทางปฏิบัติอันนำไปสู่ความสุขระดับต่างๆ ตั้งแต่ขั้นต้น ถึงขั้นกลาง และขั้นสูงสุด แนวทางปฏิบัติเหล่านั้นได้กลายมาเป็นหลักธรรมที่บันทึกไว้ในคัมภีร์ทางศาสนา เป็นแบบแผนให้คนรุ่นหลังได้ดำเนินรอยตาม การใช้หลักเสียงสะท้อนจากวิญญูชนจึงเป็นเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมที่วางอยู่บนพื้นฐานความคิดความคิดว่า บุคคลผู้รู้แจ้งในสังขธรรมและได้ถ่ายทอดแนวทางมาสู่คนรุ่นหลังจนมาถึงพวกเราทุกวันนี้ เป็นบุคคลผู้หวังดีและปรารถนาดีต่อมวลมนุษยชาติและสรรพสัตว์อย่างแท้จริง เราในฐานะคนรุ่นหลังก็ได้เรียนรู้และเดินตามแนวทางที่ท่านวางไว้ ทำให้สังคมได้ดำรงอยู่อย่างสงบเย็นตลอดมา

กล่าวเฉพาะพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาของศาสนาพุทธ พระองค์ได้วางแนวทางการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความสุขในชีวิตของมนุษย์โดยทั่วไป ทั้งหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ หลักอกุศลกรรมบถ ๑๐ หลักศีล ๕ หลักคิปปิปฏิบัติ และหลักทิศทั้ง ๖ เป็นต้น โดยเฉพาะหลักศีล ๕ ถือเป็นแนวทางปฏิบัติขั้นพื้นฐานที่มนุษย์ทุกคนควรมี ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติที่ไม่ยากเกินไปที่มนุษย์ปุถุชนสามารถปฏิบัติตามได้

^{๓๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒.

การดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับเสียงสะท้อนจากวิญญาณในประเด็นนี้ก็คือ การดำเนินตามหลักการใหญ่ๆ ๓ ประการคือ ไม่ทำชั่ว ทำความดี และทำจิตใจให้ผ่องแผ้ว นั่นเอง^{๓๑}

การใช้หลักเสียงสะท้อนจากวิญญาณเป็นเกณฑ์ตัดสินจริยธรรม ก็อาจเป็นที่ถกเถียงได้ว่า ในสังคมพหุวัฒนธรรม เราควรจะใช้เกณฑ์ของของวิญญาณท่านใดเป็นเกณฑ์ตัดสินจริยธรรม คำว่าวิญญาณในที่นี้ หมายถึงศาสนาของศาสนาต่างๆแต่ละศาสนาก็ถือว่าศาสนาของตนเองได้ตรัสและเผยแผ่สัจธรรมหรือความจริงด้วยกันทั้งนั้น และในหลายกรณี คำสอนที่ศาสนาของแต่ละศาสนานำเสนอแก่ศาสนิกชนก็มีความขัดแย้งกันเอง บางครั้งเป็นความขัดแย้งแบบสุดขั้ว เช่น การฆ่าศัตรูที่จะมาทำร้าย ในบางศาสนามีข้อเสนอให้ศาสนิกชนสามารถฆ่าบุคคลที่จะเข้ามาทำร้ายเราได้ ในขณะที่พระพุทธศาสนาเสนอให้ศาสนิกชนยอมพลีชีพเพื่อยืนหยัดในการรักษาศีล อันรวมถึงข้อที่จะไม่ทำร้ายชีวิตสัตว์อื่น ดังพุทธพจน์ที่ว่า “จามรีย่อมรักษากษัตริย์ (ของตน) ที่ติดข้องอยู่ในที่ใดๆ ก็ยอมตายในที่นั้น ไม่ยอมให้ชนนางเสียไป ฉันทใด ท่านก็จงบำเพ็ญศีลในภุมิทั้ง ๔ รักษาศีลให้บริบูรณ์ในกาลทุกเมื่อ ดุจจามรียรักษากษัตริย์ ฉันทนั้น”^{๓๒}

ด้วยเหตุที่งานวิจัยนี้ มุ่งนำเสนอหลักเกณฑ์การตัดสินจริยธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนั้นต่อประเด็นปัญหานี้ สามารถตอบได้ว่า ในสังคมพระพุทธศาสนาเถรวาทเราก็ต้องใช้หลักธรรมที่บันทึกไว้ในคัมภีร์เป็นเกณฑ์ตัดสินจริยธรรม ในขณะที่เดียวกันศาสนิกของศาสนาอื่นจะต้องใช้หลักคำสอนของศาสนาตนเองเป็นเกณฑ์ในการตัดสิน พุทธศาสนิกชนย่อมไม่เข้าไปก้าวทำลายหลักความเชื่อของศาสนาอื่นแต่อย่างใด แต่ด้วยฐานะความเป็นพุทธ เราก็ต้องยืนหยัดหลักการพุทธที่จะไม่ล่วงละเมิดศีล ๕ อันเป็นพื้นฐานแห่งความเป็นมนุษย์นั่นเอง

๔.๓.๘ หลักมุ่งตรงต่อนิพพาน

เป้าหมายของพระพุทธศาสนานั้นมีหลายระดับ ตั้งแต่กามสุข ฌานสุข ถึงนิพพานสุข พฤติกรรมของมนุษย์ก็ควรจะเป็นไปเพื่อเข้าใกล้เป้าหมายดังกล่าวนั้น ไม่ว่าจะในระดับต้น ระดับกลาง หรือถ้าเป็นไปได้ก็เข้าไปสู่เป้าหมายสูงสุดไปเลย ดังนั้นเกณฑ์สำคัญที่พระพุทธศาสนาจำเป็นจะต้องมีก็คือการวางเป้าหมายสูงสุด (นิพพาน) เป็นหลักตัดสินว่ากรรมใดๆ ที่เราทำนั้นมีคุณค่าเป็นความดีหรือความชั่ว

การใช้หลักมุ่งตรงต่อนิพพานเป็นเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมก็คือการพิจารณาว่า พฤติกรรมนั้นๆ เมื่อเราจะลงมือทำ มันจะทำให้เราเข้าใกล้นิพพานมากขึ้นหรือไม่ หรือเมื่อลงมือทำไปแล้ว สภาวะจิตของเราสะอาดโปร่งโล่งเข้าใกล้นิพพานหรืออึดอัดขุ่นมัวห่างไกลจากนิพพาน เช่น หากต้องตัดสินใจระหว่างการลักขโมยเพื่อให้ท้องอืดและการยอมอดเพื่อรักษาหลักการศีลข้อที่ ๒ พฤติกรรม ๒ อย่างนี้เราก็พิจารณาได้ง่ายว่าการลักขโมยจะทำให้เราอึดท้องในวันนั้นแต่ก็จะทำให้จิตใจของเรามีความมั่งง่าย มีโลภะ อยากจะครอบครองโดยรู้ว่าสิ่งนั้นตนเองไม่มีสิทธิ์โดย

^{๓๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^{๓๒} ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๒๔-๑๒๕/๕๘๓-๕๘๔.

ชอบธรรม การเข้าไปขโมยแม้จะเพื่อให้ตนเองอิ่มท้องไม่เสียชีวิต แต่ก็ไม่สามารถทำให้ชีวิตโดยภาพรวมของตนก้าวหน้ามากขึ้น มีแต่จะถอยกลับลงสู่ความตกต่ำ พฤติกรรมแบบนี้ก็ชัดเจนว่าทำให้เราถอยห่างจากเป้าหมายสูงสุดที่พระพุทธศาสนาได้เสนอไว้คือนิพพานนั่นเอง

นิพพานเป็นเป้าหมายของการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา และคำสอนอื่นๆ ก็มุ่งไปสู่เป้าหมายเดียวกันคือนิพพาน คำสอนอย่างไตรลักษณ์และปฏิจจสมุปบาทแสดงถึงสภาวะตามธรรมชาติที่เกี่ยวข้องไปถึงภาวะของนิพพาน ส่วนคำสอนอย่างไตรสิกขาที่มุ่งสอนแนวทางการปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานโดยตรง คำสอนต่างๆ ในพระพุทธศาสนาจึงเกี่ยวข้องกับคำสอนเรื่องนิพพานอย่างแนบแน่น^{๓๓}

หลักมุ่งตรงต่อนิพพานนี้สามารถใช้เป็นหลักเกณฑ์ชั้นอุกฤษฏ์ในการตัดสินพฤติกรรมต่างๆ ในชีวิตเราได้ ไม่ว่าจะชอบใจหรือไม่ก็ตาม ในทางพระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเรื่องภพภูมิซึ่งเป็นวงจรแห่งชีวิตที่มีการเวียนว่ายตายเกิด ถ้าเราอยากจะทำหลุดออกจากวงจรนี้เราก็ต้องจัดวางชีวิตตนเองให้เดินทางเข้าใกล้เป้าหมายสูงสุด (นิพพาน) ขึ้นเรื่อยๆ ประเด็นที่ต้องพิจารณาก็คือมีกรรมส่วนไหนบ้างที่เราต้องระมัดระวัง ไม่เข้าไปข้องเกี่ยว และมีกรรมส่วนไหนบ้างที่ไม่มีมีความจำเป็นต้องข้องเกี่ยวแต่เราก็จะข้องเกี่ยวอย่างระมัดระวัง และอย่างไร้รู้เท่าทัน

บทสนทนาตอนหนึ่งในมิลินทปัญหาว่ามีว่า คนที่รู้จักกับคนที่ไม่รู้จะได้รับผลแตกต่างกันอย่างไรในการกระทำความผิดเดียวกัน มีคำตอบว่า คนที่ไม่รู้จะทำบาปรุนแรงและจะได้รับผลกรรมที่รุนแรงไปด้วย ส่วนคนที่รู้จักจะทำบาปด้วยความระมัดระวังและด้วยความมีสติ ด้วยความจำใจที่ต้องทำ และระมัดระวังที่จะไม่เผลอตกลงไปทำอย่างเต็มที่ ทำให้ไม่ได้รับผลรุนแรงเท่ากับคนที่ไม่รู้^{๓๔}

ลักษณะของการกระทำกรรมของคนที่ตระหนักรู้กับคนที่ไม่ตระหนักรู้นี้ก็บ่งบอกสภาวะจิตใจว่า อยู่ห่างจากนิพพานออกไปเรื่อยๆ หรือขยับใกล้นิพพานเข้าไปเรื่อยๆ เช่นกัน การพยายามประคับประคองจิตใจไม่ให้มึนเมา ไม่ให้เกิดมีโทสมูลจิต ค่อยๆ จัดการปัญหาเฉพาะหน้าไปเช่นนี้ถือว่าเป็นการระมัดระวังไม่ให้ตัวเองหลุดถอยห่างออกจากเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพานนั่นเอง

การใช้หลักมุ่งตรงต่อนิพพานจึงเป็นเกณฑ์อย่างดีที่สุดสำหรับตัดสินประเมินค่าการกระทำของตนเองและของมนุษย์คนอื่นๆ ในสังคม เป็นหลักการที่ช่วยให้สามารถประเมินได้ว่า การกระทำในแต่ละครั้งเป็นเรื่องถูกหรือผิด ควรทำหรือไม่ควรทำ ในทัศนะของผู้วิจัย หลักมุ่งตรงต่อนิพพานถือเป็นเกณฑ์ที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพราะหลักการต่างๆ ทั้งหมดที่กล่าวมาก่อนหน้านั้นสุดท้ายแล้วจะต้องถูกตัดสินว่า มันทำให้ผู้กระทำเข้าใกล้จุดหมายสูงสุดในทางศาสนา

^{๓๓} วัชระ งามจิตรเจริญ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., รายงานผลการวิจัยเสริมหลักสูตร เรื่อง นิพพานในพระไตรปิฎกและอรรถกถา, (โครงการวิจัยเสริมหลักสูตร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๙๑.

^{๓๔} มิลินทปัญหาฉบับธรรมทาน, (กรุงเทพมหานคร: ซาเร็นการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๙๘.

หรือไม่ หากการกระทำใดๆ ที่ทำให้ผู้กระทำเห็นห่างจากจุดหมายที่ทางศาสนาเสนอไว้ ก็ถือว่าการกระทำนั้นๆ เป็นการกระทำที่ไม่ดี เป็นสิ่งที่ควรละเว้น นี่คือหลักเกณฑ์สูงสุดแต่เรียบง่ายที่สุด ซึ่งสามารถนำมาใช้ได้จริงในชีวิตประจำวันของมนุษย์ได้

๔.๔ ตาซึ่งวัดระดับความหนักเบาของกรรมดีกรรมชั่ว

หลังจากที่ได้สังเคราะห์และนำเสนอเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมที่สามารถนำไปใช้ในชีวิตมนุษย์ได้แล้ว ในตอนท้ายนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอแนวคิดเรื่องตาซึ่งวัดระดับความหนักเบาของกรรม ที่เราจะต้องพบเจอในชีวิตประจำวันในฐานะที่ยังเป็นมนุษย์ปุถุชนอยู่ จากการสังเคราะห์ข้อมูลในบทต่างๆที่ผ่านมา พบว่าความหนักเบาของกรรมดีกรรมชั่วสามารถพิจารณาได้จากปัจจัยต่างๆ ดังนี้

๔.๔.๑ ตาซึ่งเรื่องเจตนา

ถ้าเรามีเจตนารุนแรงในการกระทำสิ่งนั้น กรรมที่เกิดจากเจตนาชุดนั้นก็พลังรุนแรงไปด้วย คนที่ซบถไปตามท้องถนนแล้วรถไปข้างสุดท้าย การกระทำของเขาไม่ได้เกิดจากความตั้งใจหรือความจงใจที่รุนแรง ในกรณีนี้ก็ถือว่าเจตนาในการกระทำของเขาในครั้งนั้นไม่รุนแรงพอบาปกรรมก็ถือว่าไม่หนัก หรือการที่เราไปซื้อปลามาปล่อยลงแม่น้ำแล้วปลาที่เราปล่อยถูกสัตว์ที่ใหญ่กว่ากัดกินจนตายไปต่อหน้าต่อตาเรา ลักษณะเช่นนี้ก็ชัดเจนว่าเจตนาของเราไม่ได้มีความมุ่งหมายที่จะปล่อยให้ปลาถูกจับไปกิน แต่เรามีเจตนาอยากจะให้เขามีชีวิตรอดในหนองน้ำที่เขาควรจะได้อยู่ (แทนที่จะได้อยู่ในหม้อต้มยำ) การที่เจตนาของเราไม่ได้มุ่งให้เขาถูกทำร้าย ไม่ได้ใส่ใจที่เขาถูกกัดต่อหน้าต่อตาเรา ก็ถือว่าการกระทำของเราที่นำปลาไปปล่อยยังมีความดีอยู่ เนื่องด้วยจิตเมตตาและมีความกรุณาต่อสัตว์ร่วมโลก แต่ก็อาจมองได้ว่าการนำปลาไปปล่อยในแหล่งน้ำที่มีสัตว์ใหญ่อาศัยอยู่ แล้วทำให้ปลาที่เรานำไปปล่อยนั้นถูกกัดกิน เป็นการกระทำที่ไม่มีความดีสมบูรณ์เพียงพอ เพราะเราไม่รอบคอบและระมัดระวังเพียงพอ อีกทั้งไม่ได้ศึกษาหาข้อมูลเพียงพอว่าในแหล่งน้ำนั้นมีสัตว์ใหญ่ที่จะรอทำร้ายปลาที่เราปล่อยไปหรือไม่ เรื่องเจตนาจึงเป็นสิ่งที่เป๋นตาซึ่งอย่างหนึ่งที่จะวัดความหนักเบาของกรรมที่เราทำ

อันหนึ่งในเรื่องเจตนา นี้ ทางพระพุทธศาสนาได้พูดถึงกรรมที่เกิดจากการริเริ่มด้วยตนเอง กับกรรมที่ถูกแนะนำชักจูงจากบุคคลอื่น ถ้าเราริเริ่มทำสิ่งนั้นด้วยตนเอง แรงกรรมก็จะมีมากกว่าการถูกชักจูงจากบุคคลอื่น ดังนั้นตาซึ่งเรื่องเจตนาจึงเป็นหลักการสำคัญที่ทางพระพุทธศาสนาได้นำเสนอไว้เพื่อวัดระดับความเข้มข้นของกรรมดีกรรมชั่วที่เราต้องเกี่ยวข้อง

๔.๔.๒ ตาซึ่งเรื่องสภาวะจิตใจของผู้กระทำ

ข้อนี้ก็เกี่ยวโยงกับเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมที่ได้อภิปรายไปก่อนหน้านี้แล้ว ในการกระทำกรรมใดๆลงไป ถ้าผู้กระทำเป็นคนมีจิตใจดีงามอยู่แล้วกรรมที่กระทำลงไปแม้จะเป็นกรรมชั่วก็จะมีกำลังน้อย เช่น พ่อแม่ที่โดยพื้นฐานเป็นคนจิตใจเมตตา ไม่ชอบทำร้ายมดแมลงแต่อย่างใด แต่เมื่อเหตุการณ์เฉพาะเจอยุงลายมาเกาะผิวหนังลูก พ่อแม่ไม่ยอมให้ยุงนำเชื้อโรคเข้าไปสู่ร่างกายของลูกจึงตบยุงให้ตาย เพื่อหยุดการนำเชื้อโรคเข้าสู่ร่างกายลูกในตอนนั้น การกระทำเช่นเช่นนี้

แม้จะเป็นการทำลายชีวิต แต่ก็ถือว่ากำลังกรรมไม่ได้มีมากแต่อย่างใด เพราะเป็นการมุ่งรักษาชีวิตของบุคคลผู้เกี่ยวข้อง

ในประเด็นเรื่องตาสั่งสภาวะจิตใจของผู้กระทำนี้ พระพุทธศาสนามีทัศนะว่า ถ้าผู้กระทำนั้นเป็นคนที่อยู่ในศีลธรรม มีการเจริญกาย เจริญศีล เจริญจิต เจริญปัญญาอยู่เสมอ มีคุณธรรมในชีวิต แม้จะทำกรรมเล็กน้อยแบบนี้ ถ้ากรรมให้ผลก็จะให้ผลในชาตินี้ให้เสร็จสิ้น จะไม่ได้เก็บสะสมไว้ให้ผลในชาติต่อไป เพราะฉะนั้น เรื่องที่ว่าจะให้ผลหนักมากในชาติอื่นๆ ก็เป็นการตัดทิ้งไปได้เลย^{๓๕}

๔.๔.๓ ตาสั่งเรื่องความพยายามของผู้กระทำ

ถ้ากรรมที่เราทำนั้นต้องใช้ความพยายามอย่างมาก การกระทำนั้นก็มีการกระทำมาก เช่น การลงมือฆ่าสัตว์บางชนิดที่จะต้องไปเตรียมตัว ไปเสาะแสวงหาเครื่องมือ และทุ่มพละกำลังในการกระทำสิ่งนั้น การฆ่าสัตว์ชนิดนั้นก็ถือว่ามีการกระทำมาก การฆ่ามดกับฆ่าวัวมีการกระทำแตกต่างกัน เพราะการฆ่ามดไม่ต้องใช้ความพยายามมาก ในยุคปัจจุบันก็มีอุปกรณ์ช่วยในการฆ่าด้วยซ้ำไป (เช่น ยาฆ่าแมลงหรือสารเคมี เป็นต้น) การฆ่ามดจึงไม่ได้ใช้ความพยายามในการกระทำมาก ผลแห่งการกระทำก็จะไม่หนักมากเช่นกัน ในขณะที่การฆ่าวัว ต้องใช้ความพยายามสูงและระมัดระวังป้องกันตัวเองอย่างมาก ต้องแสวงหาเครื่องมือเครื่องมือให้พร้อม และต้องทุ่มพละกำลังในการฆ่าเพื่อให้สำเร็จเป้าหมาย การฆ่าวัวที่ต้องใช้ความพยายามสูง และใช้พละกำลังมากเช่นนี้จึงมีการกระทำมากกว่าการฆ่ามด

อนึ่ง ความพยายามของผู้กระทำนี้เกี่ยวข้องกับเจตนาตนเอง เพราะการที่เรามีความมุ่งมั่น มีเจตนาที่จะจัดการกับสิ่งใดๆ ที่จะต้องใช้พละกำลังมาก มันก็ทำให้มีความตั้งใจรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ เพราะถ้าไม่รุนแรงพอมันก็จะไม่กระตุ้นให้เกิดความพยายามพอที่จะทำการเช่นนั้นให้สำเร็จได้ ความพยายามและเจตนาจึงมีความเกี่ยวข้องกัน นอกจากนี้ ความพยายามซึ่งเป็นเรื่องภายในของผู้กระทำก็มีความสัมพันธ์กับขนาดของผู้ถูกกระทำด้วย

๔.๔.๔ ตาสั่งเรื่องขนาดของผู้ถูกกระทำ

ในพระพุทธศาสนาได้แบ่งขนาดของสัตว์ต่างๆ ที่ถูกกระทำว่าเป็นเงื่อนไขแห่งความรุนแรงของกรรมที่จะได้รับเช่นกัน ในอรรถกถาที่ขนิทาย สิลขันธวรรค มีคำอธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า “ปาณาติบาตชื่อว่ามิโทษน้อยในสัตว์เล็ก บรรดาสัตว์ที่เว้นจากคุณมีสัตว์เดรัจฉานเป็นต้น ชื่อว่ามีโทษมากในเพราะสัตว์มีร่างกายใหญ่ เพราะต้องชวนชวยมาก แม้เมื่อมีความพยายามเสมอกัน ก็มีโทษมาก เพราะมีวัตถุใหญ่ ในบรรดาสัตว์ที่มีคุณมีมนุษย์เป็นต้น สัตว์มีคุณน้อยมีโทษน้อย สัตว์มีคุณมากมีโทษมาก แม้เมื่อมีสรีระและคุณเท่ากัน ก็พึงทราบว่ามีโทษน้อยเพราะกิเลสและความพยายามอ่อน มีโทษมากเพราะกิเลสและความพยายามแรงกล้า”^{๓๖}

^{๓๕} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๐๑/๓๓๖-๓๓๗.

^{๓๖} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๘๖-๑๘๗.

ขนาดของผู้ถูกระทำจึงมีผลต่อความรุนแรงของกรรม เพราะว่ามันเกี่ยวโยงกับความพยายามที่ผู้กระทำจะต้องออกแรงในการลงมือกระทำสิ่งนั้นให้สำเร็จ

๔.๔.๕ ตาซึ่งเรื่องความสัมพันธ์

ข้อนี้อาจจะดูแปลกๆ ใจว่าความสัมพันธ์ใกล้ชิดไกลของผู้กระทำกับผู้ถูกระทำเป็นตาซึ่งวัดความรุนแรงของกรรมได้อย่างไร ขอให้พิจารณาถึงฆาตกรรมที่บุคคลกระทำต่อพ่อตัวเองกับกระทำต่อเพื่อนบ้าน เราจะเห็นความแตกต่างระหว่างผู้ถูกระทำในกรณีเดียวกันนี้ ความหนักเบาของกรรมเกี่ยวโยงกับเรื่องบุญคุณที่ผู้นั้นมีต่อผู้กระทำ การทำร้ายบิดามารดาปู่ย่าตายายซึ่งเป็นผู้มีพระคุณเลี้ยงดูเราย่อมมีผลกรรมหนักมากกว่าการทำร้ายบุคคลอื่นที่ไม่ได้เกี่ยวข้องหรือไม่ได้ทำบุญคุณกับเรามาก่อน

อาจมีคำถามขึ้นมาว่า ถ้าอย่างนั้นเราสามารถทำร้ายใครก็ได้ที่ไม่ใช่คนในครอบครัวอย่างนั้นหรือ ที่จริงแล้วประเด็นนี้ตอบได้ง่ายว่า พระพุทธศาสนาไม่ได้สนับสนุนให้ทำร้ายใครเลยไม่ว่าคนนั้นจะเป็นคนที่ใกล้ชิดเราหรือห่างไกลเราก็ดำเนิน แต่ในฐานะปุถุชนถ้าหากว่าเกิดการพลั้งพลาดขึ้นมา และเกิดการกระทำที่บุคคลผู้เกี่ยวข้องของเราเสียชีวิตขึ้นมา การพลั้งเผลอทำให้พ่อแม่เสียชีวิตก็ย่อมบาปหนักกว่าการพลั้งเผลอทำให้บุคคลอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องเสียชีวิต อันนี้คือประเด็นที่งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการนำเสนอไว้

พระพุทธศาสนาถือว่า เราไม่สามารถเติบโตขึ้นมาได้โดยปราศจากการเลี้ยงดูอุ้มชูของผู้มีพระคุณก่อนหน้านั้น ไม่ว่าจะเป็พ่อแม่ปู่ย่าตายายหรือญาติพี่น้องก็ตาม ดังนั้นการทำร้ายผู้มีพระคุณจึงมีผลรุนแรงมากกว่าการทำร้ายบุคคลอื่น ไม่ว่าพฤติกรรมนั้นจะเกิดจากความตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำกับผู้ถูกระทำจึงเป็นตาซึ่งวัดระดับความหนักเบาของกรรมด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้

๔.๕.๖ ตาซึ่งเรื่องคุณธรรมของผู้ถูกระทำ

ในข้อนี้ไม่มีเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำกับผู้ถูกระทำ แต่เป็นการพิจารณาไปที่คุณธรรมของผู้ถูกระทำซึ่งเป็นปลายทางของกรรมที่กระทำนั้น ในพระพุทธศาสนามีการจัดประเภทกรรมหนักชนิดหนึ่งทีเรียกว่าอนันตริยกรรม ไว้ ๕ ประการคือ^{๓๗} ๑. มาตุฆาต ฆ่ามารดา ๒. ปิตุฆาต ฆ่าบิดา ๓. อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์ ๔. โลหิตุปบาท มีจิตประทุษร้ายทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงยังพระโลหิตให้ห้อด้วยจิตคิดร้าย ๕. สังฆเภท ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน

โปรดสังเกตว่าการฆ่าอรหันต์ ประทุษร้ายทำร้ายพระพุทธเจ้า และการทำสังฆเภทไม่ได้มีความเกี่ยวข้องหรือความสัมพันธ์กับผู้กระทำเลย หมายความว่าไม่ได้มีประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ใกล้ชิดหรือการมีบุญคุณต่อผู้กระทำเลย แต่กรรมหนักเหล่านี้ก็ห้ามสวรรค์ห้ามนิพพาน เพราะว่าบุคคลเหล่านี้เป็นผู้มีคุณธรรมสูงส่ง มีชีวิตเพื่อคุณประโยชน์แก่มวลมนุษยชาติ การที่มีคนเข้าไปฆ่าหรือตัดรอนชีวิตของบุคคลเหล่านี้ ก็ถือว่าเขาได้ทำลายความสุขของมวล

^{๓๗} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๑/๕๙๕.

มนุษยชาติไปด้วย ดังนั้นกรรมที่เขาทำจึงหนักมาก คุณธรรมของผู้ถูกระทำจึงเป็นตาชั่งอีกอย่างหนึ่งในการวัดระดับความหนักเบาของการกระทำ

๔.๕.๗ ตาชั่งเรื่องพฤติกรรมของผู้ถูกระทำ

ตาชั่งข้อสุดท้ายนี้ผู้วิจัยนำมาจากแนวคิดเรื่องการฆ่าศัตรูในสงคราม ซึ่งถูกบันทึกไว้ในคัมภีร์มหาวงศ์ ซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญอีกเล่มหนึ่งในพระพุทธศาสนาเถรวาท ถ้าเรายอมรับว่าสิ่งที่บันทึกไว้ในคัมภีร์เป็นเรื่องจริงทั้งหมด เราก็ต้องยอมรับทัศนะของพระอรหันต์ ๘ องค์ที่เดินทางเข้าไปในพระราชวัง เพื่อปลอบประโลมพระเจ้าทูลฐคามณีภักย์ ซึ่งสะท้อนใจที่ได้ทำสงครามล้มล้างกษัตริย์ทมิฬเอฬาระ ฆ่าคนล้มตายเป็นจำนวนมากแล้วปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์พระองค์รู้สึกเศร้าใจที่เป็นสาเหตุให้คนจำนวนมากถูกฆ่าตายในสงครามครั้งนั้น และมีความคลางแคลงใจว่าการกระทำในครั้งนั้นจะห้ามสวรรค์ห้ามนิพพานหรือไม่ จึงได้ตรัสถามข้อสงสัยนี้กับพระอรหันต์ทั้ง ๘ องค์ และได้รับคำตอบว่า ไม่อะไรจะขวางกั้นเส้นทางสู่สวรรค์เลย เพราะคนที่ถูกฆ่าในสงครามครั้งนั้นมีเพียงคนที่เป็นมนุษย์กับคนที่เป็นครึ่งมนุษย์เท่านั้น คนที่เป็นมนุษย์ก็คือคนที่ตั้งมั่นในพระรัตนตรัยและประกอบด้วยศีลห้า ส่วนคนที่เป็นครึ่งมนุษย์ก็คือคนนอกศาสนาชั่วร้าย มีค่าราวกับสัตว์เดรัจฉานแค่นั้นเอง^{๓๘}

ตาชั่งเรื่องพฤติกรรมของผู้ถูกระทำนี้ถือว่าเป็นอีกตาชั่งหนึ่งที่เราใช้วัดระดับความหนักเบาของกรรมที่กระทำได้ เมื่อเราโดนทำร้ายจากศัตรูที่เข้ามารุกรานประเทศชาติและสังคมรวมทั้งศาสนาที่เรานับถืออยู่ ถ้าเราไม่ทำอะไรเลยก็จะถูกฆ่าตายอย่างเดียว ดังที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ของมหาลัทธิลัทธิต่าง ๆ ดังนั้นทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทในบางประเทศที่ถูกบันทึกไว้ในคัมภีร์ทางศาสนา จึงมีการยอมรับการฆาตกรรมบุคคลผู้ที่มีมุ่งเข้ามาทำร้าย ซึ่งอาจมองได้ว่าเป็นการปกป้องชีวิตและเผ่าพันธุ์ของตนเอง ระดับความรุนแรงของกรรมจึงไม่รุนแรงเหมือนฆาตกรรมในสถานการณ์ปกติ

การตีความปาณาติบาตในสภาวะสงครามเช่นนี้ ได้เคยเกิดขึ้นมาแล้วในประเทศไทยเช่นกัน ดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ทรงอธิบายความของศีลข้อที่ ๑ ว่า แท้จริงแล้วความประสงค์ที่พระพุทธองค์ทรงห้ามการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตนั้น คือทรงหวังตัดความเบียดเบียนซึ่งกันและกัน โดยใช้กำลังหรือเครื่องประหารข่มเหงผู้ซึ่งขัดใจ แต่จะได้ทรงมุ่งให้กินความไปถึงการต่อสู้ป้องกันตัวหรือป้องกันชาติบ้านเมืองก็หาไม่ได้ การรบเพื่อป้องกันชาติบ้านเมืองไม่เป็นข้อที่พระพุทธองค์ทรงห้ามปรามเลย ถ้าทรงห้ามปรามหรือแม้ไม่ทรงเห็นชอบด้วยแล้ว ที่ไหนเลยจะทรงบังคับให้ทหารซึ่งหนีจากกองทัพพระเจ้าพิมพิสารเข้าไปอุปสมบทนั้น

^{๓๘} ดู มหาวงศ์ พงษาวดารลังกาทวีป, ทั้งภาษาไทยแปลภาษาบาลี ฉบับในหอพระสมุทรวชิรญาณ เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทย, ร.ศ.๑๒๙), หน้า ๕๑๓ - ๕๑๔. ส่วนฉบับแปลภาษาอังกฤษ ดู Thera Mahanama-sthavira, *The Mahavamsa: The Great Chronicle of Sri Lanka*, Modern Text and Historical Commentary by Douglas Bullis, (California: Jain Publishing Company, 1999), p. 252.

สึกออกไปเข้ารับราชการในกองทัพตามเดิม ข้อนี้แม้พระพุทธองค์ก็ได้ทรงอนุญาตแล้วว่า การที่รบเพียงต่อสู้ศัตรูที่มาย่ำยีซึ่งแดน มาย่ำยีพระพุทธศาสนา มุ่งร้ายต่อความเป็นใหญ่ของชาติ เป็นหน้าที่สมควรแก่ลูกผู้ชายที่จะต้องสู้จนสุดกำลังความสามารถ^{๓๙}

ในทัศนะพระพุทธศาสนา ฆาตกรรมหรือการฆ่าคนจัดเป็นกรรมหนัก แต่ระดับของกรรมนั้นก็อาจเบาบางลงได้ถ้าผู้ถูกรักษาเป็นผู้ริเริ่มทำร้ายฝั่งผู้กระทำก่อน จนต้องกระทำการบางอย่างลงไปเพื่อหยุดยั้งบุคคลผู้นั้นเอาไว้ ในประเด็นตาสังเรื่องพฤติกรรมผู้ถูกรักษานั้นก็ยังสามารถถกเถียงกันได้ บางแนวคิดอาจจะยอมรับฆาตกรรมแบบนี้โดยให้คุณค่าว่าเป็นสงครามศักดิ์สิทธิ์ (Holy War) เป็นการทำสงครามเพื่อปกป้องตนเอง^{๔๐} แต่บางแนวคิดก็ยอมรับไม่ได้กับการที่มีพระอรหันต์ไปปลอบประโลมพระมหากษัตริย์โดยอธิบายว่าปาณาติบาตหรือฆาตกรรมในสงครามเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ไม่ขัดขวางสวรรค์แต่อย่างใด ข้อถกเถียงนี้เป็นประเด็นที่ควรแก่การศึกษาต่อไป

แม้ว่าเรื่องการฆ่าในสงครามแล้วถูกรับรองความชอบธรรมโดยพระอรหันต์จะปรากฏในคัมภีร์รุ่นหลัง แต่เมื่อเรายอมรับคัมภีร์นี้ในฐานะที่เป็นคัมภีร์สำคัญอีกเล่มหนึ่งในพระพุทธศาสนาเถรวาท เราก็สามารถนำแนวคิดจากเหตุการณ์ที่บันทึกไว้ในคัมภีร์มาปรับใช้ในชีวิตร่วมมนุษย์ได้ด้วย ในฐานะมนุษย์ปุถุชนที่ต้องอยู่ในสังคมโลก ซึ่งบางช่วงเวลาอาจมีสงครามที่จำเป็นต้องทำเพื่อความอยู่รอดของประเทศชาติและพระศาสนา การมีหลักการบางอย่างให้ยึดถือเพื่อให้เกิดความมั่นใจในการกระทำ ก็เป็นทางออกที่สามารถนำมาสู่การปฏิบัติจริงในสังคมปัจจุบันได้

๕. สรุป

ความเป็นไปได้ที่จะนำเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในพระพุทธศาสนามาใช้ในชีวิตมนุษย์ ขึ้นอยู่กับการยอมรับว่าบาปบุญในชีวิตของปุถุชนมีโอกาสเกิดขึ้นได้ในกิจกรรมอันหลากหลายนำไปสู่การจัดระดับบาปบุญ เกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในพระพุทธศาสนาที่สามารถนำมาใช้ในชีวิตมนุษย์ได้จึงเป็นผลแห่งการสังเคราะห์หลักการต่างๆ แล้วนำมาเป็นเกณฑ์วัดความดีชั่วแห่งพฤติกรรมทั้งในแง่ส่วนตัวและในแง่สังคมโดยรวม หลักต่างๆที่สามารถใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมมีดังนี้ หลักเจตนา หลักสภาวะจิต หลักผลดีผลลัพธ์ หลักการเคารพตนเอง หลักใจเขาใจเรา หลักมีชฌิมปฏิบัติ หลักเสียงสะท้อนจากวิญญูชน และหลักมุ่งตรงต่อนิพพาน

^{๓๙} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เทศนาเสือป่า*, หน้า ๑๐๑. อ้างใน พระไพศาล วิสาโล, *พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๒), หน้า ๔๑-๔๒.

^{๔๐} Peter Harvey, *An Introduction to Buddhist Ethics*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), p. 256.

นอกจากนี้งานวิจัยยังได้เสนอแนวคิดเรื่องตาสังวัตระดับความหนักเบาของกรรม โดยคำนึงถึงปัจจัยต่างๆได้แก่ เจตนา สภาวะจิตใจของผู้กระทำ ความพยายามของผู้กระทำ ขนาดของผู้ถูกระทำ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำกับผู้ถูกระทำ คุณธรรมของผู้ถูกระทำ และพฤติกรรมของผู้ถูกระทำ

๖. ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาพบว่า ในการใช้ชีวิตในโลกปุถุชน เรายังสามารถใช้หลักการต่างๆเป็นเกณฑ์ในการตัดสินจริยธรรมได้ และใช้ปัจจัยต่างๆมาเป็นตาสังวัตระดับความหนักเบาของกรรมได้ แต่ตาสังวัตเรื่องพฤติกรรมของผู้ถูกระทำยังเป็นประเด็นปัญหาที่ถกเถียงกันอยู่ การที่พระอรหันต์ ๘ องค์เดินทางเข้าไปในพระราชวังและเทศนาปลอมพระเจ้าทูลฐคามณีกภัยให้คลายความทุกข์โศกเกี่ยวกับฆาตกรรมในสงครามแย่งชิงอำนาจก่อเกิดประเด็นถกเถียงเรื่องการประเมินคุณค่าของการทำสงครามเพื่อปกป้องประเทศชาติและพระศาสนา ดังนั้น จึงน่าศึกษาหาคำตอบต่อไปว่า การฆ่าศัตรูในสงครามถือเป็นกรรมชั่วหรือไม่ การฆ่าศัตรูในสงครามปิดกั้นทางไปสวรรค์หรือไม่ และการที่พระอรหันต์กล่าวรับรองว่าการฆ่าศัตรูในสงครามไม่ปิดกั้นหนทางสู่สวรรค์ถือว่า สอดคล้องกับหลักการใหญ่ในพระพุทธศาสนาหรือไม่

บรรณานุกรม

๑. คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และหนังสือภาษาไทย:

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

เกียรติขจร วัจนะสวัสดิ์. คำอธิบายกฎหมายอาญา ภาค ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, กรุงเทพมหานคร:

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). คติธรรมแห่งชีวิต. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). รักษาใจผู้ป่วยและผู้พยาบาล. กรุงเทพมหานคร: บริษัท

พิมพ์สวยจำกัด, ๒๕๕๑.

พระไพศาล วิสาโล. ของขวัญแห่งชีวิต. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภา, ๒๕๕๗.

พระไพศาล วิสาโล. เดิมชีวิตให้ชีวิต. กรุงเทพมหานคร: เครือข่ายพุทธิกา, ๒๕๕๗.

พระไพศาล วิสาโล. พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๒.

พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ วันจันทร์). **จริยศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา**.

พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

มหาวงษ์ พงษ์วาท **ลึงกาฬทิวปี**. ทั้งภาษาไทยแปลภาษาบาลี ฉบับในหอพระสมุทรวชิรญาณ

เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทย, ร.ศ.๑๒๙.

มิลินปัญหาฉบับธรรมทาน. กรุงเทพมหานคร: ซาเร็นการพิมพ์, ๒๕๕๒.

วัชระ งามจิตรเจริญ, ศาสตราจารย์ ดร. **พุทธศาสนาเถรวาท**. ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ แก้ไขเพิ่มเติม.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖.

วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาทรรศน์ : พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงาน

วิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

สมภาร พรหมทา. **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์ โสเภณี ทำแท้ง และการอุณยฆาต**.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

๒. รายงานวิจัย:

วัชระ งามจิตรเจริญ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. **รายงานผลการวิจัยเสริมหลักสูตร เรื่อง นิพพาน**

ใน พระไตรปิฎก และ อรรถกถา. โครงการวิจัยเสริมหลักสูตร

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปี พ.ศ ๒๕๔๗.

๓. หนังสือภาษาอังกฤษ

Keown, Damien. **Buddhist Ethics: A Very Short Introduction**. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Keown, Damien. **The Nature of Buddhist Ethics**. New York: Palgrave, 2001.

Gnanarama, Pategama. **Essentials of Buddhism**. Singapore: Buddha Dharma Education Association Inc, 2000.

Harvey, Peter. **An introduction to Buddhism: teachings, history and practices**. Cambridge: Cambridge University Press, Second edition, 2012.

Harvey, Peter. **An Introduction to Buddhist Ethics**. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Mahanama-sthavira, Thera. **The Mahavamsa: The Great Chronicle of Sri Lanka**. Modern Text and Historical Commentary by Douglas Bullis. California: Jain Publishing Company, 1999.

Santina, Peter Della. **The Tree of Enlightenment: An Introduction to the Major Traditions of Buddhism**. Taipei, Taiwan: The Corporate Body of the Buddha Educational Foundation, 1998.

Gorkom, Nina Van. **Abhidhamma in Daily Life**. Bangkok: Dhamma Study and Propagation Foundation, 1990.